

**A pánszlávizmusról az
energiafegyverig – avagy az eurázsiai
sakktábla a XXI. században**

Jelige: AJR-682

**Dolgozat lezárásának dátuma:
2014. november 6.**

Tartalomjegyzék

1. Bevezető	4
2. A geopolitika, a történelem kulcsa	7
2.1 A német geopolitikai iskola	7
2.2 Geostratégia: heartland és rimland	7
3. A birodalmi gondolat	11
3.1 A pánszlávizmus, mint geopolitikai gondolkodás	11
3.2 I. Péter	12
3.3 Az első pánszláv mozgalmak	13
3.4 A szlavofil-nyugatos vita	13
3.5 A pánszlávizmus aktivizálása	14
3.6 A pánszlávizmus bibliája	14
3.7 Egy superhatalom felé	15
4. Feudális birodalomból atomhatalom	16
5. Pax Americana, Pax Sovietica	19
5.1 A nukleáris patthelyzet és az elrettentés	19
5.2 A kommunista mélységi behatolás a tengeri övezetbe	20
5.3 A kommunista hatalom visszavonulása a tengeri zónából	21
5.4 Egy multipoláris világ felé	22
6. Oroszország visszatérése	23
6.1 I. Péter örököse	24
7. Quo vadis Szerbia?	27
8. Az energiafegyver-modell	28
8.1 A puskapor, az erőforrások konszolidálása	30
8.2 A cső, a tranzitútvonalak feletti irányítás	31
8.3 Az erőforrások felhasználása politikai célokra	31
8.4 A célpont, a függő állam reakciója	31
9. Célkeresztben a Balti-államok és a V4	32
9.1 Lengyelország	33
9.2 Csehország	33
9.3 Szlovákia	33
9.4 Magyarország	34
10. Interdependencia vagy aszimmetrikus interdependencia?	34
10.1 Újabb feltételek, az energiafegyver-modell kiegészítése	35

11. Áramlatok sodrásában.....	35
11.1 Az Északi Áramlat.....	35
11.2 A Déli Áramlat	37
12. Az aszimmetrikus interdependencia feloldása a kooperáció és diverzifikáció függvényében	39
12.1 Kooperáció.....	39
12.2 Diverzifikáció	40
13. Új és újszerű tudományos eredmények.....	41
Irodalomjegyzék.....	44

1. Bevezető

A kutató nehéz helyzetben van, ha a XXI. század nemzetközi koordinátarendszerében szeretne eligazodni. Napjainkra az ipari, műszaki, technológiai fejlődés, a globalizáció hatásai, az új technológiai vívmányok, a nemzetközi, új típusú terrorizmus megjelenése a nemzetközi kapcsolatok átstrukturálódását eredményezték. A nemzetközi rendszert államok, nemzetközi szervezetek, intézmények, transz- és multinacionális vállalatok, szupranacionális szervezetek komplex hálózata alkotja, élénk interakcióba lépve egymással. Amikor komplex hálózatot említek, egyaránt gondolok a mindent átítató gazdasági tényezőkre, politikai érdekérvényesítő lobbycsoportokra, társadalmi hálózatokra, titkos, a háttérben zajló államközi tárgyalásokra és megállapodásokra, melyeket talán csak évtizedek múlva ismerhetünk meg és elemezhetünk.

A hidegháborút követően több elmélet született arra vonatkozóan, hogy milyen lesz a XXI. század, mely állam, régió, vagy akár kontinens felemelkedését hozhatja az ezredforduló. A második világháború után, a kétpólusú világban a mindent megnyerő győztes, az Amerikai Egyesült Államok, és a mindent elvesztő győztes, a Szovjetunió párviadala volt meghatározó. Miután a keleti blokk szétesett, a Varsói Szerződés és a Szovjetunió megszűnt, az USA hegemon pozícióba került, globális mértékkel mérve. Ezt a szerepet még egy államra sem osztotta a történelem. Egyik korábban létező birodalomnak sem sikerült kiállnia az idő próbáját, így az amerikainak sem. Az unipoláris világrend, bár Amerika több szempontból is megőrizte elsőségét, megszűnt. Amerika már közel sem mindenható, számos nemzetközi konfliktus rendezésében bizonyult impotensnek, elég, ha a Közel-Keletet megemlítjük, de a kegyelemdőfést 2001. szeptember 11-e adta meg. Ez persze nem jelenti azt, hogy Amerikát le kellene írni, azonban tény, hogy a nemzetközi rendszerben más szereplők növelni tudták befolyásukat, alkupozíciójukat az USA rovására. Világunkat olyan erők mozgatják, melyekre egy állam sem tud közvetlen befolyást gyakorolni. Ma egy multipoláris nemzetközi rendszerről beszélhetünk, melynek összetartó erejét már nem csak az államok adják. A rendszer új kihívások előtt áll, melyekre a megoldást több tudományterület együttes alkalmazásával találhatjuk csak meg. Hogy csak néhány globális hatású kihívást említsünk napjainkból: az orosz-ukrán konfliktus, az Iszlám Állam szervezete, az ebola vírus, a nemzetközi terrorizmus, a mélyszegénység, a demográfiai robbanás, a fenntarthatatlan fenntartható fejlődés.

Kutatók, nemzetbiztonsági tanácsadók, elemzők tették fel maguknak a kérdést: Kié lesz a XXI. század? Számos elmélet született a kétpólusú világrendet követő poszt-hidegháborús

időszak nemzetközi rendszeréről. Francis Fukuyama 1989-es cikkében a történelem végéről ír, az emberiség ideológiai fejlődésének végpontját liberális demokráciában, annak diadalában látja. A cikkből 1992-ben könyv született. *„A világ két részre oszlik majd, egy történelem utánira és egy olyanra, amelyben még nem ért véget a történelem. A történelem utáni világban az államok közti kölcsönhatás fő területe a gazdaság lesz, s a hatalmi politika régi szabályai lassan érvényüket veszítik.”*¹ A piacgazdaság és a liberális demokrácia eljövendő diadala fogalmazódik meg művében. Ha igaznak tekintjük Doyle szavait, hogy a liberális demokráciák nem háborúzhatnak egymással, arra a következtetésre juthatunk, hogy a világbéke csak idő kérdése. A történelem azonban egyelőre nem szeretne véget érni. A diplomaták, nemzetbiztonsági tanácsadók, biztonságpolitikai szakértők, a nemzetközi kapcsolatok elemzői még hosszú ideig megtarthatják állásukat.

Fukuyama értekezése számos vita kiindulópontja volt, több bírálója is akadt. A legjelentősebb közöttük Samuel P. Huntington, a Harvard Egyetem 2008-ban elhunyt professzora, aki fő művében, mely szintén egy cikkből született, a XXI. század kulcsát a civilizációk összecsapásában találta meg. *„A civilizáció tehát az emberek legmagasabb szintű kulturális csoportosulása, és ez egyben a kulturális identitás legtagabb szintje is, mellyel az emberek rendelkeznek, eltekintve attól, ami őket más fajoktól megkülönbözteti. A civilizációkat egyszerre határozzák meg olyan közös objektív elemek, mint a nyelv, a történelem, a vallás, a szokások, az intézmények és az emberek szubjektív öazonosságuk.”*² *„A világ békéjét leginkább a civilizációk összecsapása fenyegeti, és a világháború veszélyét egyedül a civilizációk segítségével létrehozott nemzetközi rend háríthatja el.”*³ Egy sokpólusú, sokcivilizációjú rendszerben kell gondolkodnunk, figyelembe véve a lehető legtöbb tényezőt a rendszert alkotó aktorok között.

Egy komplex világrendszer-elemzés jelen dolgozat kereteit meghaladja, elemzésem fókuszpontjában az eurázsiai szuperkontinens áll. Kutatásom az Európai Unió és Oroszország kapcsolatrendszerére helyezi a fő hangsúlyt. Részletesen vizsgálom a putyini rendszer bel- és külpolitikáját, Oroszország helyét és szerepét a XXI. század nemzetközi rendszerében. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen szerepet játszik a pánszlávizmus az orosz geopolitikai gondolkodásban. Dolgozatomban azokat a hálózatokat tárja fel, melyek Oroszországot Európához, Európát pedig Oroszországhoz kötik. Ebben az összefüggésben veszem górcső alá Oroszország és Szerbia kapcsolatait is, látni fogjuk, miért. Kelet-Közép-

¹ Francis Fukuyama: A történelem vége és az utolsó ember. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014, 467.o.

² Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világháború átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014, 53.o.

³ Uo. 557.o.

Európa több szempontból fontos szerepet játszik az eurázsiai sakkjátszmában, országai a sakktábla centrummezőit foglalják el, míg a két erőter peremén helyezkednek el. A térség a történelemben többször volt ütközőzóna, megszállták, vagy felosztották befolyási övezetekre. Mi a helyzet ma? A NATO és az Európai Unió keleti bővítése elégséges volt-e ahhoz, hogy a kisállamokat a Nyugat magához vonzza?

Megoszlanak a vélemények arról, hogy Oroszország valóban rendelkezik-e geopolitikai érdekeinek érvényesítése érdekében bevethető, a közép-európai, kelet-közép-európai országok szuverenitását veszélyeztető, döntéshozatalukat befolyásoló energiafegyverrel. A kérdés több szempontból is megközelíthető, és a legkevésbé sem eldöntendő. Érdekes a felvetést eurázsiai és globális dimenziókban is megvizsgálni, hisz a XXI. században a kérdéskör nem korlátozódik az európai kontinensre, összefügg nemcsak ázsiai, hanem transzatlanti szereplők cselekedeteivel is. A világot ma már behálózó transz- és multinacionális vállalatok és a globalizáció hatásai az energiabiztonság kontinentálisnak tűnő problémáit globális szintre emelik. Dolgozatom kísérletet tesz annak megállapítására, hogy valós veszély-e az orosz energiafegyver Közép-Európa, Kelet-Közép-Európa vagy akár az Unió energiabiztonságára nézve. Milyen lépések voltak meghatározóak az Unió, és Oroszország kapcsolatrendszerében az energia területén? Hol tartunk most? Mit hozhat a jövő?

A felvázolt problémakörök, kutatási kérdések átfogó vizsgálatához a geopolitika tudománya, a történettudomány szekunder forrásai és új kutatási paradigmarendszere adott segítséget. Témám térben és időben kiterjedt, multi- és interdiszciplináris jellegű. Dolgozatom aktuális eseményekkel, Magyarország szempontjából is fontos folyamatokkal foglalkozik. Az energiabiztonság kérdéskörét egy energiafegyver-modell és az aszimmetrikus interdependencia feltételrendszerének bemutatásával tárgyalom. Munkám zárásaként összegzem kutatásom eredményeit.

A jelenleg Ukrajnában zajló, ártatlan emberéleteket követelő konfliktus, a Közép-Európában uralkodó bizonytalanság, a Magyarországot is érintő energiabiztonsági és nemzetbiztonsági kérdések ösztönöztek arra, hogy kutatásomat a nemzetközi rendszer Eurázsiai szereplőire összpontosítva végezzem.

2. A geopolitika, a történelem kulcsa

A történelem egyik hajtóereje az emberi kíváncsiság. Az emberiség előbb megismerte, majd birtokba vette a szárazföldet, a tengereket és az óceánokat, a légteret, feljutott a világűrbe is. A geopolitika dimenziói is eszerint növekednek, sőt, egyik dimenzióját már maga az ember alkotta, ez pedig a cybertér. A geopolitika fogalmi meghatározására a szakirodalom széles szempontrendszer alapján tesz kísérletet, én Szilágyi István professzor definícióját találtam a legátfogóbbnak: *„A geopolitika a nemzetközi viszonyok rendszerében szerepet játszó, azt átalakító módon befolyásoló, különböző típusú, szintű és szervezettségű szereplők változó tartalmú földrajzi térben zajló interaktív hatalmi küzdelmeinek és kapcsolati hálójának vizsgálatával foglalkozik.”*⁴

2.1 A német geopolitikai iskola

A diszciplína születését a XIX. század végére tehetjük, Friedrich Ratzel és Rudolf Johan Kjellén nevéhez fűződik. *„Azt vizsgálták, milyen hatást gyakorol az államok társadalmi-gazdasági fejlődésére, nemzetközi kapcsolatrendszerére, világpolitikai súlyára a földrajzi fekvés, a domborzat és a klíma.”*⁵ Ők a német geopolitikai iskola megteremtői, a szociáldarwinista irányzat képviselői. A természet törvényei és az állam viselkedése, határainak változása közötti összefüggéseket vizsgálták. A német geopolitikai iskola intézményesítője Karl Ernst Haushofer. Haushofer a szociáldarwinista és a geostratégiai irányzat szintézisével írta be magát a geopolitika fejlődéstörténetébe. Elméleteit a hitleri Németország eltorzítva használta fel, a német geopolitikai iskola a második világháború utáni időszakban megszűnt létezni.

2.2 Geostratégia: heartland és rimland

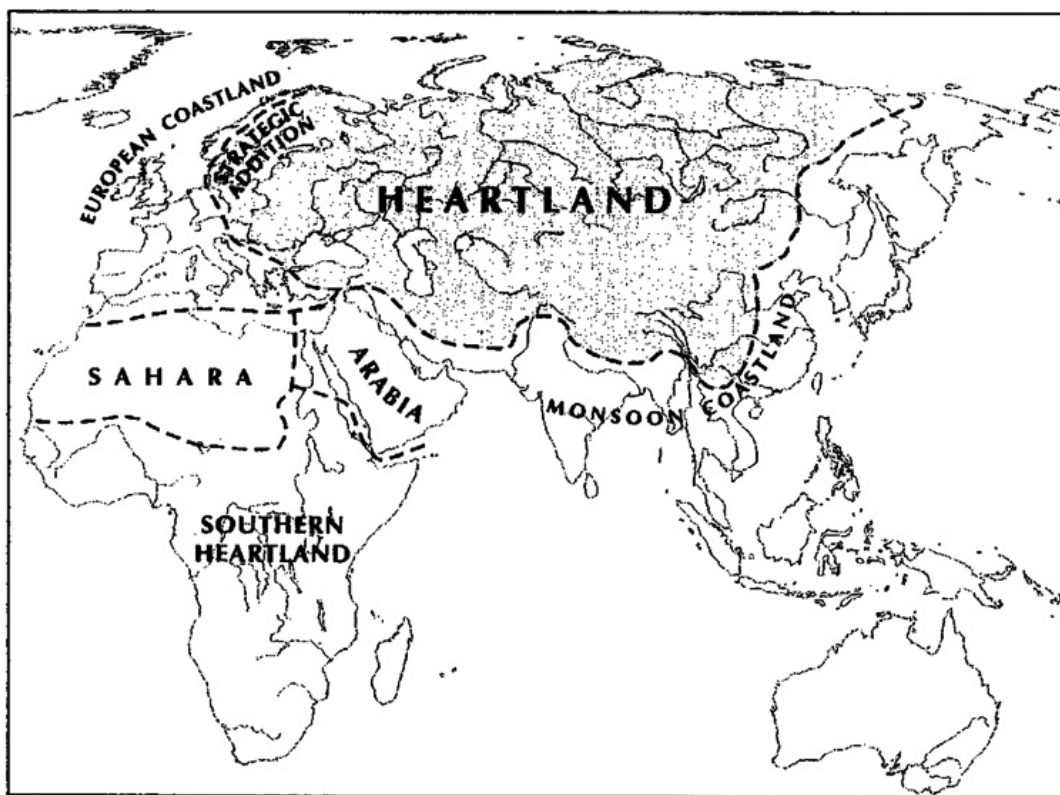
A szociáldarwinista irányzattal egy időben jelent meg, azzal párhuzamosan fejlődött a geostratégiai irányzat. *„A nemzetközi viszonyok rendszerének elemzését a politikai tevékenységet megvalósító szervezet és a földrajzi környezet kölcsönhatásában vizsgálja. ... Képviselői elsősorban a történelem és a földrajz egymáshoz való viszonyának, hosszú távú tendenciáinak vizsgálatára vállalkoznak, azok változó viszonyából vonnak le stratégiai*

⁴ Szilágyi István: Geopolitika. Publikon Kiadó, Pécs, 2013, 122.o.

⁵ Uo. 22.o.

következtetéseket.”⁶ Kutatásom szempontjából a geostratégiai irányzat és az angolszász geopolitikai iskola kiemelt fontosságú. Sir Halford John Mackinder, az iskola egyik megalakítója Euráziát kulcsövezetnek, Oroszországot pedig a stratégiaiilag központi helyet elfoglaló államnak tekintette. „A kulcsövezeten kívül egy nagy belső peremív található. Ott helyezkedik el Németország, Ausztria, Törökország, India és Kína. A külső peremívet Nagy-Britannia, Dél-Afrika, Ausztrália, az Egyesült Államok, Kanada és Japán alkotja. Mackinder a veszélyt a kulcsállam javára felboruló erőegyensúlyban látja.”⁷ Támogatta az Entente Cordiale létrehozását a hatalmi egyensúly megtartása érdekében, amit 1904-ben már Németország veszélyeztetett. Létrejött Nyugat-Európa, mint egységes geopolitikai térség. Az első világháború lezárása után Mackinder a megváltozott nemzetközi viszonyok mintájára formálta modelljét, létrehozva a hearthland, azaz szívtájék elméletet.

1. ábra: Mackinder szívtájék-elmélete

Forrás: Saul Bernard Cohen: Geopolitics. The Geography of International Relations. Rowman & Littlefield Publishers, Inc. New York, 2009, 15.o.

Ebben a modellben Kelet-Közép-Európa már a magterülethez tartozik, mint stratégiai kiegészítés, helyet kapott az európai tengerpart, valamint India és Kína, mint monszun

⁶ Uo. 29-30.o.

⁷ Uo. 38.o.

tengerpart. A magterület határait a Léna-vidék terület elvonásával később módosította. Úgy vélte, ha Oroszország uralja mind a magterületet, mind a Léna-vidéket, a hatalmas erőforrások és természeti tartalékok miatt stratégiai rendkívül előnyös pozícióba kerül.

„Aki uralja Kelet-Európát, parancsol a szívtájéknak.

Aki uralja a szívtájéket, az parancsol a világszigetnek.

Aki uralja a világszigetet, az parancsol a világnak.”

Mackinder lépcsős formulája szállóigévé vált. E gondolatmenet szerint, aki uralja Kelet-Európát, az uralja Euráziát, aki uralja Euráziát, az uralkodik a világ felett. Az új status quo értelmében Mackinder az európai kontinenst új határok mentén két részre bonja: Nyugat-Európára és Kelet-Európára, a következő módon:

2. ábra: Európa felosztása

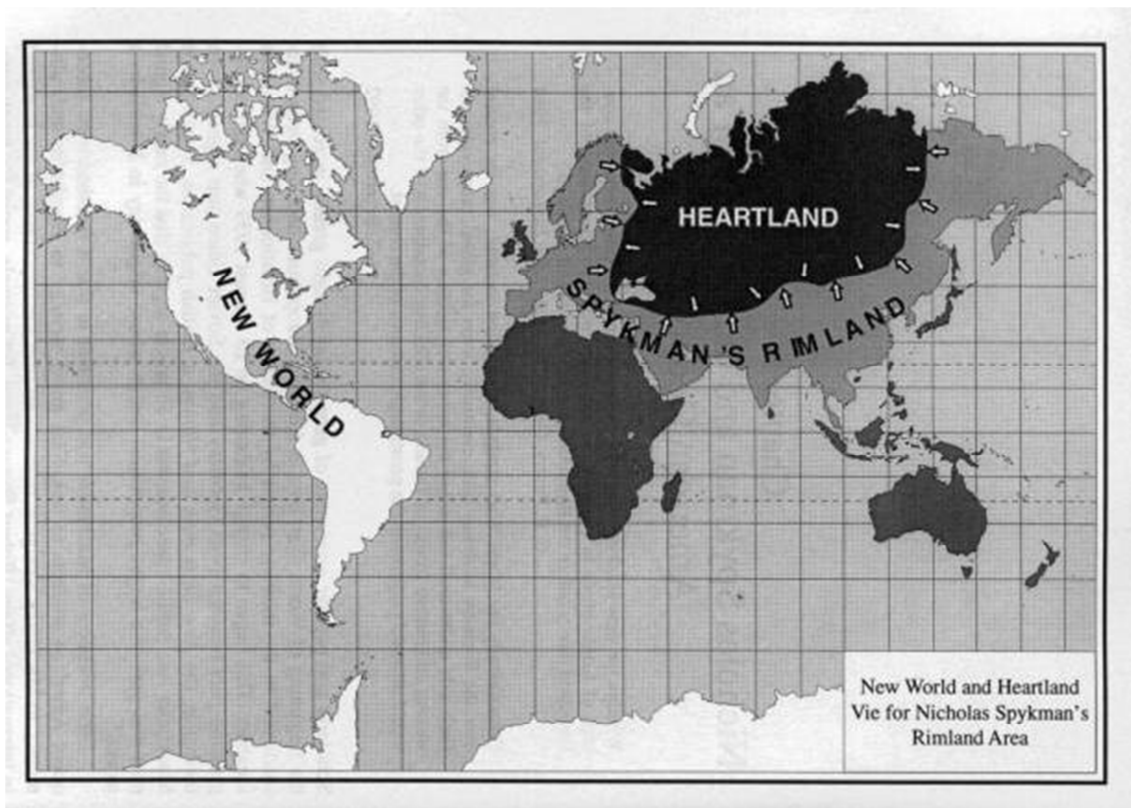
Forrás: Halford J. Mackinder: Democratic Ideals and Reality. National Defense University Press, Washington, DC, 1996, 87.o.

Hol húzódnak Nyugat és Kelet határai napjainkban? Egyáltalán lehetséges-e a mai viszonyok között egyértelműen meghatározni meddig terjednek Európa és Oroszország tágabb értelemben vett határai? Egyelőre nyitva hagyom ezeket a kérdéseket.

Nicholas J. Spykman észak-amerikai geopolitikus, a klasszikus realizmus iskolájának egyik első képviselője továbbgondolja Mackinder modelljét, felismerve annak gyenge pontjait. Spykman bevezeti a Rimland, azaz peremterület fogalmát. „A peremterület olyan

sokszínű köztes régiókat fogja fel, amely a magterületet uralma alá hajtó szárazföldi hatalom és a part menti szigeteket és sziget-kontinenseket befolyása alatt tartó és birtokló tengeri hatalom ütköző zónájaként létezik.”⁸

3. ábra: Spykman Rimland-modellje

Forrás: <http://www.sikharchives.com/wp-content/uploads/2010/01/rimland.jpg>

A XIX. századtól az orosz gondolkodók munkáiban is találkozhatunk a geopolitikai szemlélettel, azonban igencsak sajátos módon. Érdekes következtetésekre juthatunk, ha az orosz geopolitikai gondolkodást összevetjük a fent vázolt modellekkel, különösen, ha átültetjük őket a XXI. század nemzetközi rendszerébe. De ne szaladjunk ennyire előre, a következőkben elemezzük az orosz geopolitikai gondolkodást, különös tekintettel a pánszlávizmus eszmerendszerére, mely ugyancsak a XIX. századra (természetesen korábban is, de ebben az időszakban nő meg jelentősége) vezethető vissza.

⁸ Uo. 72.o.

3. A birodalmi gondolat

Az orosz geopolitikai szemlélet merőben eltér a nyugati iskoláktól. Legfőbb ismérve, hogy nem mentes az elfogultságtól, erős ideológiai töltettel rendelkezik. Ha elolvassuk a jelentősebb, geopolitika tartalmat is magukban hordozó orosz műveket, arra a következtetésre juthatunk, hogy *„az orosz geopolitikai iskola mind eredetét, mind fejlődéstörténetét és lényegi üzenetét tekintve szerves része az Oroszország Nyugattól valókülönbözőségét, civilizációs önállóságát hirdető eszmekörnek.”*⁹ Kettőssége a történelmi múltból, valamint abból fakad, hogy Európa és Ázsia között a híd szerepét töltötte, tölti be. Vaszilij Kljucsevszkij megfogalmazásában: *„Oroszország történelmileg természetesen nem Ázsia, de földrajzilag nem teljesen Európa sem. Ez egy köztes ország, közvetítő a két világ között. Kultúrája eltéphetetlenül Európához kötötte; de a természet olyan sajátosságokkal és hatásokkal ruházta fel, amelyek mindig Ázsiához vonzották, vagy Ázsiát vonzották hozzá.”*¹⁰ Az orosz geopolitikai gondolkodás maga a birodalmi gondolat, a birodalmi gondolat maga a pánszlávizmus. Oroszország a történelem folyamán nem kívánta határait a magterületen belül tartani, külpolitikájában a hatalmi törekvéseket a pánszlávizmus, a szláv népek feletti védnökség értelmében legitimálta.

3.1 A pánszlávizmus, mint geopolitikai gondolkodás

Miből fakad az az ideológiai töltet, mely több évszázadon keresztül meghatározó volt az orosz elit gondolkodásmódjában, és a mai napig sem kopott ki a gyakorlatból? A pánszlávizmus geopolitikai értelmezése ad választ nagyon sok kérdésre. Minden irányzatára és tényezőjére nem térhetünk ki, de a legfontosabb trendeket felrajzolhatjuk.

Kezdjük a vizsgálódást a pánszlávizmus fogalmi kereteinek felvázolásával! A pánszlávizmus *stricto sensu* a szláv népek egyesítését jelenti orosz zászló alatt. Lato *sensu* Gecse Géza megfogalmazásában: *„Én pánszlávizmusnak tekintem azokat a politikai elképzeléseket, amelyek célja Európa szláv szempontok szerinti megszervezése, illetve működtetése.”*¹¹ Az első pánszláv mozgalmak a XIX. században születtek, Oroszország a XVIII. századtól nagyhatalmi szerepet tölt be Európában. A birodalmi gondolat lényeges

⁹ Gazdag Ferenc, szerk.: Geopolitika és biztonság. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004

¹⁰ Ljubov Siselin, Gazdag Ferenc, szerk.: Oroszország és Európa. Zrínyi Kiadó. Budapest, 2004, 57.o.

¹¹ Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006, 14.o.

mérföldköve I. Péter uralkodása, intézkedései a szlavofil-nyugatos vita központi kérdésévé válnak, így az elemzésben sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

3.2 I. Péter

I. Péternek, a radikális konzervátornak, geopolitikai, ideológiai, külpolitikai és belpolitikai szempontból is meghatározó szerepe volt az orosz történelemben. A nagy követség európai diplomáciai körút során szembesül Oroszország elmaradottságával a nyugati világhoz képest, felismeri, hogy a modernizáció egyik záloga az ország tengeri dimenzióba helyezése, melynek kulcsa a tengerszorosok és tengeri kijáratok megszerzése.

Nagy Péter kül- és belpolitikáját is a nyugathoz való felzárkózás hajtotta. A radikális nyugatosításnak voltak hatékony, és kevésbé hatékony eszközei, gondolok itt például a nemesek szakállának leborotvtatására. Gazdasági szempontból azonban egy sikeresebb modernizációról beszélhetünk, a nyugaton zajló eredeti tőkefelhalmozás sajátos útjáról: *„Egy feudális-autokratikus eszközökkel végrehajtott iparosítás kezdetének tekinthetjük ezt a folyamatot, amelyet helyesebb lenne eredeti állami tőkekoncentrációnak aposztrofálni.”*¹² Péter országa természeti erőforrásaira alapozva a politikai és gazdasági függetlenség érdekében a hazai ipar fejlesztése mellett tört lándzsát, külföldi mesteremberek alkalmazásával, kerül, amibe kerül.

Geopolitikai szempontból Nagy Péter legélesebb meglátása, hogy Oroszország külpolitikájának egyik színtereként, mint azt már említettem, a meleg tengeri kijáratok megszerzését és a tengerszorosok ellenőrzését jelöli meg. *„Oroszország csak akkor lesz igazi európai nagyhatalom, ha kijut a Földközi-tengerre.”*¹³ A Balkán-félsziget egyre jobban felértékelődik az orosz külpolitika terveiben. Az európai színtéren Oroszország a legnagyobb figyelmet Svédországnak szenteli, valamint a Lengyel-Litván Királyságnak. Az orosz-svéd viszony is érdekes kutatás alapjául szolgálhatna, hisz napjainkban a világsajtó a Balti-tengeren Svédország partjainál kémkedő, feltehetően orosz tengeralattjáróktól volt hangos. Ami bizonyos, hogy a XVIII. századtól Oroszországgal, mint európai nagyhatalommal kellett számolni, kezdetét veszi Oroszország és Európa sajátos tánca, az „eurázsiai tangó”.

I. Péter politikájának megítélése kettészakítja az orosz társadalmat. Szentpétervár, *„észak Velencéje”*, és a tradicionális Moszkva. A két világ között nincs átjárás, ez vezet 1917-hez, a cári rendszer bukásához. Samuel P. Huntington így jellemzi Péter uralkodását:

¹² Font M., Krausz T., Niederhauser E., Szvák Gy.: Oroszország története. Maecenas, 1997, 238.o.

¹³ Uo. 268.o.

„Miközben birodalmát modernizálta és nyugatosította, egyben ázsiai jellegzetességeit is megőrizte azzal, hogy tökélyre emelte a despotizmust, és a társadalmi vagy politikai pluralizmusnak még az írmagját is kiirtotta.”¹⁴ „Nagy Péternek inkább sikerült Oroszországot Európa részévé tenni, mint Európát Oroszországévé.”¹⁵ I. Péter europaizálja az államot, de ázsiaizálja a társadalmat. Modernizációs, nyugatosítási kísérletének eredménye egy olyan hibrid állam, mely nem találja a helyét kelet és nyugat között.

3.3 Az első pánszláv mozgalmak

A pánszlávizmus csíráit a napóleoni háborúk vetették el. Az első jelentősebb mozgalom a Ljudevit Gaj nevéhez fűződő illírizmus volt. Az illír nemzetek közé tartoztak a szlovének, a horvátok, és a szerbek is. A pánszlávizmus szlovák, Ján Kollár által felvetett verziója a szlovák és a cseh nyelv azonosságáról szól. Ezen mozgalmak azonban tisztavirág életűek voltak. Az egyetlen szláv nemzet, mely elegendő erővel bírt ahhoz, hogy a szláv népeket egyesítse, védnökséget gyakoroljon felettük, az orosz volt. „A forradalmi hadviselés és Napóleon sikeres háborúi után ők fedezték fel a szláv népeket.”¹⁶ A XIX. század a nemzeti ébredés kora, Adam Czartoryski, lengyel herceg fogalmazza meg a nemzeti alapelven szervezett Európa koncepcióját, melynek része a független Lengyelország helyreállítása és a balkáni szláv államok megalakítása. Szerbia, Hercegovina, Montenegró, Dalmácia és Görögország tartozott volna ebbe a föderációba, Oroszország védnöksége alatt.¹⁷ A balkáni szláv népek egyesítésének kiteljesedése majd a jugoszláv eszme lesz.

3.4 A szlavofil-nyugatos vita

A vita központi témája a már tárgyalt Nagy Péter cár nevéhez fűződő reformok megítélése. A szlavofilek szerint Oroszország sajátos fejlődési utat követ, mely végül jobb lesz, mint az európai, Péter reformjai ezt a fejlődést megtörték, Oroszországnak nem szabad Európához mérnie magát, nem kell mindig a nyugatot „majmolni”. Ezzel szemben a nyugatosok azt mondják, hogy Péter reformjai szükségesek voltak, Oroszország le van maradva a nyugathoz

¹⁴ S. P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014, 224.o.

¹⁵ Uo. 225.o.

¹⁶ Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006, 42.o.

¹⁷ Uo.

képest, elsődleges cél behozni a lemaradást. Ez a lemaradás a krími háborúban mutatkozott meg, valamint a hidegháború időszakát is végigkísérte.

3.5 A pánszlávizmus aktivizálása

A XIX. század második felében a cári Oroszország külpolitikai célja továbbra is a tengerszorosok megszerzése volt. A Balkán-félsziget az orosz ambíciók tükrében felértékelődik. A Török Birodalom gyengélkedése délen az orosz külpolitika mozgásterét növeli, a nyugati hatalmak, a Brit Birodalom és Franciaország próbálja útját állni, míg a Balkánon a Monarchiával és az egység útján menetelő Németországgal kerül szembe. A szövetségi külpolitikát a nemzeti politika váltotta fel, mely egy sor gyakorlati intézkedésben realizálódott, például új orosz konzulátusok megnyitása a Balkánon, a diplomaták számának növelése, vagy a balkáni és közép-európai szláv népek támogatására létrehozott társadalmi szervezetek.¹⁸

3.6 A pánszlávizmus bibliája

Nyikolaj Danyilevszkij Oroszország és Európa című műve „a pánszláv nézetek tudományos igényű rendszerezése.”¹⁹ Írásában fellelhetőek mind szlavofil, mind pedig nyugatos következtetések, vélekedések. Ezt I. Péter alakjának megítélése mutatja a legjobban: „*Péter tevékenységében két dolgot szigorúan meg kell különböztetnünk: állami tevékenységét, katonai, flotta-, közigazgatási, ipari honosításait és a szó szoros értelmében vett reformátorit, tehát azokat az életformát, az erkölcsöket, a szokásokat és a fogalmakat érintő változásokat, amelyek az orosz népben előidézni törekedett. Első tevékenysége rászolgál az utókor örök megbecsülésére, áhítatos emlékeztére és hálájára. Bármilyen terhesek voltak is a kortársak számára a toborzásai (melyek révén nemcsak csapatait töltötte fel, hanem városokat építtetett és országokat szállt meg), az általa bevezetett könyörtelen pénzügyi rendszer, a monopóliumok, a jobbágyrendszer megerősítése – egyszóval az egész nép bekényszerítése az országos állami igába – , velük vívta ki magának a Nagy nevet, az orosz állami nagyság megteremtőjének nevét. A másik tevékenysége azonban nemcsak óriási kárt okozott Oroszország jövőjének (olyan kárt, amely oly mélyre eresztette gyökereit, hogy mindmáig emészti az orosz nép testét), hanem a saját tulajdonképpeni dolgát is hiábavalóan*

¹⁸ Uo. 74-75.o.

¹⁹ Uo. 204.o.

megnehezítette: kiváltotta alattvalóinak elégedetlenségét, háborgatta lelkiismeretét, saját feladatát tette nehezebbé, maga állított akadályokat maga elé, amelyeknek a legyőzésére volt kénytelen aztán a neki adatott hihetetlen energia óriási részét elhasználni, és amely természetesen nagyobb haszonnal is felhasználható lett volna.”²⁰

Pontosan meghatározta azokat a területeket, melyek egy össz-szláv föderációhoz tartoznának. A Föderáció fővárosának Konstantinápolyt, azaz Cargradot teszi meg, Oroszország fennhatósága alatt. Konstantinápoly fontosságát több szempontból mutatja be: mint ortodox központot és mint kaput a Fekete-tengerhez. *„Az össz-szláv föderáció, élén Oroszországgal, s fővárosként Cargraddal az egyetlen ésszerű, értelmes megoldása annak a nagy történelmi kérdésnek, amely az utóbbi időben a keleti kérdés elnevezést kapta.*”²¹ Danyilevszkij a keleti kérdés kapcsán elkerülhetetlennek véli a háborút Európával.

3.7 Egy szuperhatalom felé

Az orosz külpolitika alapvető céljai a századforduló után az első világháborúban sem változtak. Az oroszok 1915-ben titkos megállapodást kötöttek az angolokkal és a franciákkal, mely szerint a tengerszorosok és Konstantinápoly Oroszországhoz került volna. A birodalmi gondolat azonban a súlyos vereségek után megfeneklett, Oroszországnak ismét szembe kellett néznie technikai, társadalmi és gazdasági elmaradottságával, mely végül a breszt-litovszki békét eredményezte. A hatalomra került bolsevikok *„undorodva fordultak el az összes birodalmi doktrínától, köztük a pánszlávizmustól is.*”²² A pánszlávizmust a szovjet vezetés csak 1939 augusztusában rehabilitálta, majd 1941-től imperialistaellenes jellegű ideológiaként aktualizálta.²³

Németország és a Szovjetunió antagonisztikus kooperációja az 1941-es német támadással véget ért. A pánszlávizmust, hogy különbséget tegyenek a régi reakciós, elítélt doktrína és a mostani között, a „demokratikus” jelzővel illették. Egy új nagy honvédő háború kezdődött, több mint száz évvel a napóleoni háborúk után. *„A Németország elleni háborút 1941 augusztusától kezdődően nem kizárólag a proletár internacionalizmus illetve az orosz államnacionalizmus, hanem immár a szláv eszme, vagyis a pánszlávizmus szellemében szervezte a szovjet vezetés.*”²⁴

²⁰ Ljubov Siselina, Gazdag Ferenc, szerk.: Oroszország és Európa. Zrínyi Kiadó. Budapest, 2004, 110.o.

²¹ Uo. 137.o.

²² Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007, 201.o.

²³ Uo. 221.o.

²⁴ Uo. 225.o.

A nagy honvédő háború végül eredményes volt. A második világháború végén a Szovjetunió a győztes hatalmak közé tartozott. A háború utáni rendezés során Sztálin „a győztes jogán, a cuius regio eius religio legújabbkori értelmezése révén külpolitikai, nemzetbiztonsági érdekek, a kommunista forradalmi küldetéstudat, az orosz pánszlávizmus tradíciói, a birodalomépítés logikája, a bekerítettségtől való féelme, s beteges bizalmatlansága alapján igyekezett akarátát érvényesíteni a (kelet)-európai kérdésben.”²⁵ A pánszlávizmus szerepét jól mutatja, hogy 1946. december 8-án pánszláv kongresszust rendeztek Belgrádban. Jugoszlávia a Szovjetunió után a második legrangosabb szláv országnak számított. Tito az eseményt megnyitó beszédében Sztálint és a vörös hadsereg felszabadító érdemeit méltatta. A Szovjetunió és Jugoszlávia közötti viszony azonban rövidesen megváltozik. Tito „különutas” politikája nem felelt meg a Szovjetunió érdekeinek. 1949-re Jugoszlávia már az imperializmus láncos kutyájának számított a szovjet vezetés szemében.

A második világháború után a Szovjetunió új hatalmi keretek közé került, szuperhatalommá vált. A birodalmi gondolat a szocializmus és a kapitalizmus egymás mellett élésének, létezésének feltételeihez igazodva, a határokat esetenként a végletekig feszítve (például a kubai rakétaválság) fogalmazódott meg.

Mielőtt azonban a hidegháború geopolitikáját tárgyalnánk, szót kell ejtenünk több szempontból is a világtörténelem egyik mefisztói alkatú egyéniségéről. Később kikristályosodik, miért foglalkoztam részletesebben is I. Péterrel, és miért veszem most górcső alá Jozsif Visszarionovics Sztálint.

4. Feudális birodalomból atomhatalom

Sztálin politikájának és egész jelenségének megértése, történelmi szerepének meghatározása nem képezi jelen dolgozat tárgyát, azonban számos olyan tényező van, melyre ki kell térnünk. Az egyik legfontosabb, hogy Sztálin politikáját a nyugat utolérésének kényszere és vágya hajtja, célja bármi áron felzárkóztatni a Szovjetuniót a nyugati hatalmakhoz. A Szovjetunió hátországa katasztrofális állapotban volt, a mélyen gyökerező társadalmi problémákat az új gazdaságpolitika (NEP) sem tudta felszámolni.

²⁵ Fischer Ferenc: A kétpólusú világ. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005, 39.o.

A nyugat utolérésének koncepciója érvényesül Sztálin gazdaságpolitikájában és belpolitikájában. A célok megvalósítása sok időt vesz igénybe, így külpolitikájában kezdetben a nyugodt nemzetközi környezet megteremtése, a status quo megőrzése az elsődleges. Kenéz Péter történész így jellemzi Sztálin politikai rendszerét: *„A szovjet politikai rendszer az 1930-as években Sztálin diktatúrája volt, aki a párt felett és mellett állt, saját céljai elérésére használva fel azt, ahogy a többi hatalmi eszközt, köztük a legfontosabbat, a titkosszolgálatot.”*²⁶ Sztálin hatalomra kerülését és „uralkodását” véres terror és milliók halála kísérte. *„A sztálini az egyik legbűnösebb rendszer, amely a történelemben valaha is létezett.”*²⁷

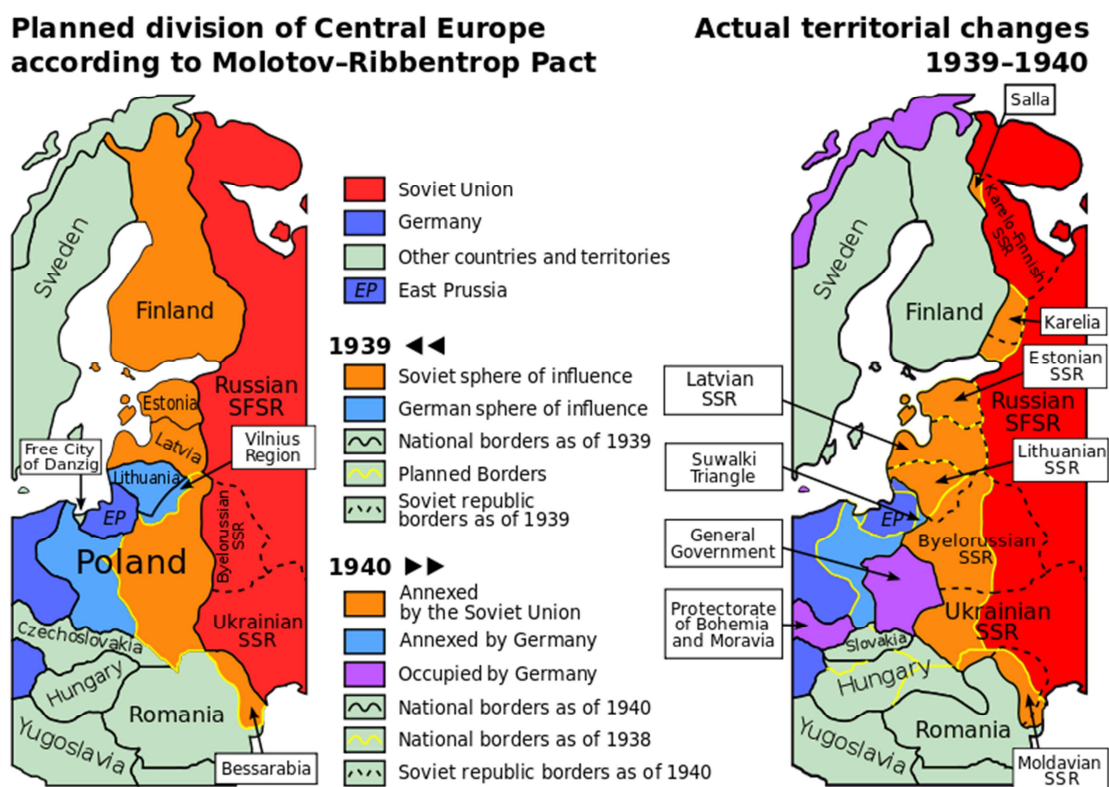
Külpolitikájában hatalomra kerülése első éveiben a status quo megőrzésére törekedett, hisz birodalma nem volt elég erős ahhoz, hogy felvegye a versenyt az akkor már a fasizmus útján a második világháború felé közeledő Németországgal. A Szovjetunió 1934-ben belépett a Népszövetségbe is. Sztálin külpolitikáját a Molotov-Ribbentrop paktum megkötésekor már szigorú geopolitikai érdekek vezérlik. Érdekes Henry Kissinger véleménye: *„Ha az ideológia szükségszerűen meghatározná a külpolitikát, Hitler és Sztálin szövetségének valószínűsége nem lett volna nagyobb, mint Richelieu és a szultán szövetségének három évszázaddal korábban. A közös geopolitikai érdekeknek azonban hatalmas az összetartó erejük, és a régi ellenfeleket, Hitlert és Sztálint kérlelhetetlenül hajtotta egymás karjaiba.”*²⁸ Létrejött az első antagonisztikus kooperáció a hitleri Németország és a sztálini Szovjetunió között. A Molotov-Ribbentrop paktum titkos záradékában érdekszférákra osztották fel Kelet-Közép-Európát, mint az a következő térképen látható:

²⁶ Kenéz Péter: A Szovjetunió története. Akkord Kiadó, Budapest, 2008, 158.o.

²⁷ Uo. 156.o.

²⁸ Henry Kissinger: Diplomácia. Panem-Grafo, Budapest, 1998, 315.o.

4. ábra: A Molotov-Ribbentrop Paktum

Forrás: <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ribbentrop-Molotov.svg>

Az európai biztonsági politika már 1934 után válságba került, a legfontosabb kérdés az volt, merre támad Hitler. A Molotov-Ribbentrop paktum a müncheni egyezményre adott válaszként is értelmezhető.

A sztálini utolérő iparosításnak és a nagy honvédő háborúnak köszönhetően a Szovjetunió a második világháború győztes hatalmai közt kapott helyet. Sztálin, a „cári birtokok begyűjtője” a Szovjetuniót a világháború legnagyobb területi nyertesévé tette. A Szovjetunió és ezáltal az Amerikai Egyesült Államok közötti antagonisztikus kooperáció azonban nem élte túl a világháborút. Rövidesen a kétpólusú világ, kelet és nyugat szembenállása határozza meg a nemzetközi rendszert.

1949-ben az atomtitok már nem volt titok. A szovjet atomkémkedésnek köszönhetően az USA atommonopóliuma megszűnt, a hidegháború első évtizedeit a kölcsönös félelem határozza meg. A második világháború után a szovjet gazdaság romokban hevert, a Szovjetuniónak óriási emberveszteségei voltak, nemcsak a háború, de a sztálini terror miatt is.

5. Pax Americana, Pax Sovietica

A hidegháború geopolitikájának tárgyalása különösen fontos ahhoz, hogy megértsük napjaink folyamatait, levonhassuk azokat a következtetéseket, melyek a kutatás alapjául szolgáló modellek és elméletek XXI. századi vetületét adják. A hidegháború idején ismét Mackinder és Spykman elméletei kerülnek a porondra. A heartland és a rimland feletti dominancia, illetve annak megakadályozása itatja át a hidegháború négy és fél évtizedét. A hidegháború nem történt olyan régen, mint azt sokan hinnék, sőt, talán véget sem ért igazán.

A hidegháború periodizációja többféle megközelítés szerint történhet. A történeti megközelítés négy szakaszt különböztet meg: 1947-1953-ig a lefagyás, 1953-1969-ig a rivalizálás, 1969-1979-ig az enyhülés, 1980-1991-ig az újabb lefagyás és a hidegháború vége. Geopolitikailag a hidegháborút Saul Bernard Cohen három szakaszra bontja: 1945-1956: A nukleáris patthelyzet és az elrettentés: a feltartóztatás gyűrűjének megrajzolása. 1957-1979: A kommunista mélységi behatolás a tengeri övezetbe. 1980-1991: A kommunista hatalom visszavonulása a tengeri zónából.²⁹ Én az utóbbi megközelítést fogom alkalmazni.

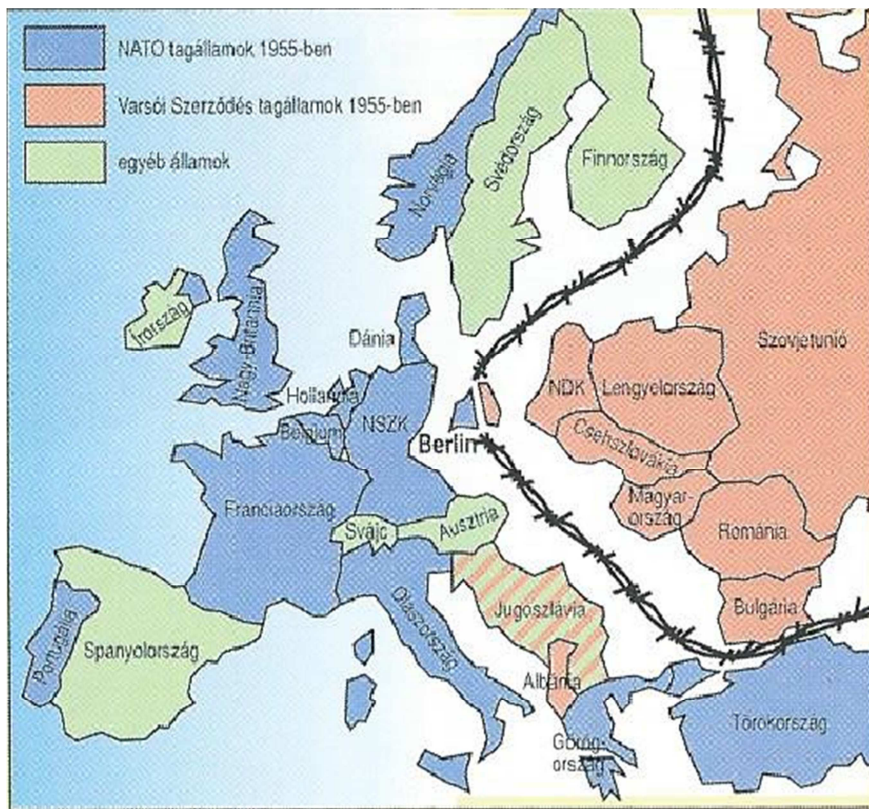
5.1 A nukleáris patthelyzet és az elrettentés

Kennan hosszú távirata után az USA a feltartóztatás politikáját alkalmazta, félve a szovjet kommunista rendszer expanzív jellegétől. A feltartóztatás egyik legfontosabb momentuma a Marshall-segély volt, mely azon túl, hogy az Európában felborult hatalmi egyensúlyt igyekezett helyreállítani, biztosította, hogy az amerikai termékeket el lehessen adni a nyugat-európai államoknak. A Marshall-segély ezen felül egy olyan integrációs folyamat katalizátora volt, melynek eredménye egy ma 28 tagból álló gazdasági és politikai partnerség, amit 1992-től Európai Uniónak nevezünk.

1949-ben megalakul az Észak-atlanti Szerződés Szervezete, azaz a NATO, melynek 1955-ben már a Német Szövetségi Köztársaság is tagja volt. A Szovjetunió 1949-ben létrehozta saját gazdasági együttműködési szervezetét, a KGST-t, felrobbantja első atombombáját, megszűnik az USA atommonopóliuma. 1955-ben megalakítja katonai szervezetét, a Varsói Szerződést. 1949-től az európai érdekszférákat fizikailag is elhatároló vasfüggöny ereszkedik Európára. Ezt jól szemlélteti a következő térkép:

²⁹ Szilágyi I.: Geopolitika. Publikon Kiadó, Pécs, 2013, 93.o.

5. ábra: Európa a vasfüggöny mögött és előtt

Forrás: Fischer Ferenc: A kétpólusú világ. Dilóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005, XIV. sz. tábla

1956-ban, a magyar-szuezi ikerválság kapcsán bebizonyosodott, hogy a Szovjetunió nem kívánja feladni kelet-közép-európai pozícióit. A magyar forradalom leverésére szabad kezet kapott a Nyugattól.

5.2 A kommunista mélységi behatolás a tengeri övezetbe

A geopolitikai viszonyok lényegesen átalakulnak. A Szovjetunió behatolt az USA és szövetségesei által ellenőrzött maritime övezet spykmani külső peremterületére.³⁰ A Szputnyik-sokk és az interkontinentális ballisztikus rakéták kifejlesztése darabokra töri az USA óceánpajzsát. A kubai rakétaválsággal az emberiség egy nukleáris háború szélére sodródik, a kihalás szele legyinti meg mindkét szuperhatalmat a „halott is visszalő” elve alapján. A krízist Kennedy és Hruscsov józansága oldja fel. Paradox módon az atombomba a béke záloga lett. Az USA és a Szovjetunió 1963-ban aláírja az atomcsend egyezményt (csak földalatti nukleáris robbantások, ne legyen több atomhatalom). 1962-1969-es időszakot Fischer Ferenc szavaival az első kooperatív konfrontációnak nevezhetjük. Az USA és a

³⁰ Uo. 95.o.

Szovjetunió csak közvetett módon kerül szembe egymással, különböző helyi konfliktusok esetében az ellenkező oldalt támogatva, például a vietnami háborúban. A hetvenes évek eleje az enyhülés időszaka, Nixon elnök és Henry Kissinger az amerikai külpolitikát egy, az USA számára előnyös hatalmi egyensúly megteremtésének érdekében alakítja ki. 1971-ben az USA és a Szovjetunió aláírja a SALT I. (Strategic Arms Limitation Treaty), 1979-ben a SALT II. megállapodást. 1975-ben lezárul az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet.

Kutatásom szempontjából ezen időszak fontos eseménye az 1973-as olajárrobbanás. A negyedik arab-izraeli konfliktusban a Nyugat egyértelműen Izraelt támogatta, erre adott válaszként az arab országok bevetették az olajfegyvert. Megemelték az árakat, elzárták az olajcsapokat. Miért okozott ez óriási problémát? Egyszerű. Az USA gazdasági mindenhatósága megkérdőjeleződött. A második világháború után létrehozott Bretton Woods-i pénzügyi rendszer, intézményrendszer nem tudta többé garantálni az USA elsőségét. A nemzetközi kapcsolatokban szerephez jut az interdependencia elmélete, azaz a kölcsönös függési viszony. A svájci bankokban felhalmozódott petrodollárokból indult meg később a kelet-közép-európai országokat az 1980-as években életben tartó hitelezés, melynek hatásai ma is erősen érezhetők. Az OPEC országain kívül az olajfegyver bevetésének volt még nyertese, mégpedig a Szovjetunió, mint nagy olajexportőr. Az energiafegyvernek köszönhetően „a Dél első alkalommal tartotta sakkbán Északot.”³¹

A Szovjetunió 1979-es beavatkozása Afganisztánban, kihasználva az USA vietnami vereségét és az olajbevételeket, megbontja a geopolitikai egyensúlyt, kezdetét veszi a kis hidegháború időszaka.

5.3 A kommunista hatalom visszavonulása a tengeri zónából

Az afganisztáni szovjet beavatkozásra válaszként az USA bojkottálja a moszkvai olimpiát, Reagan elnök meghirdeti a csillagháborús és űrfegyverkezési tervet. Az óceánpajzs elvesztése után az USA belefog az űrpajzs kiépítésébe. A fegyverkezési verseny elszabadul. A Szovjetunió egyre kevésbé tudja tartani a lépést. Részben, de főképp a fegyverkezési verseny következtében a szovjet gazdaság kimerül, a szovjet befolyás rohamosan csökken. Afganisztán lesz a Szovjetunió Vietnamja. 1985-ben egy „fiatalember”, az akkor 54 éves Mihail Szergejevics Gorbacsov kerül a Szovjetunió élére, meghirdeti a nyíltság és az átalakítás politikáját a Szovjetunió megmentésére, de paradox módon ő veri be az utolsó

³¹ Fischer F.: A kétpólusú világ. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005, 289.o.

koporsósöveget a haldokló óriás testébe. Érvénytelennek nyilvánítja a Brezsnyev-doktrínát az államok korlátozott szuverenitásáról, megkezdődnek a demokratizálódási folyamatok, hol békés, hol kevésbé békés úton. 1989-ben leomlik a berlini fal. 1991-ben megszűnik a Varsói Szerződés, majd december 25-én megszűnik a Szovjetunió is.

Összefoglalva: „A nemzetközi viszonyokban olyan új erők és szereplők jelentek meg, amelyeknek fellépése, megszerveződése és érdekérvényesítő képessége jelentős mértékben befolyásolta, megváltoztatta a nemzetközi viszonyok geopolitikai konstellációit. A világ globálissá vált, a kölcsönös függőségek és újregionalizmus típusú integrációk, a hálózatok és áramlatok formájában szerveződő folyamatok átalakították a geopolitikai terek és helyek fogalmi kereteit és hozzájárultak a régi struktúrák széteséséhez.”³² „Az 1944 és 1991 közötti nemzetközi rendszerre geopolitikai-hatalmi szempontból a töredezett multipolarizmus volt jellemző. Gazdaságilag az Egyesült Államok dominanciáján alapuló egypólusú rendszer jött létre. Katonailag-diplomáciailag-ideológiailag a két szuperhatalom által befolyásolt kétpólusosság volt a meghatározó. Jogi-intézményi szempontból a többpólusosság elemei domináltak.”³³

5.4 Egy multipoláris világ felé

A kétpólusú világ szétesése a nemzetközi kapcsolatokban egy unipoláris világ létrejöttét eredményezte. A nemzetközi rendszerben a hidegháború után egy szuperhatalom maradt talpon. Az Amerikai Egyesült Államok elsőségét több faktor adta: gazdaságilag a világ GDP-jének negyedét adja, technológiailag vezeti az információs és kommunikációs forradalmat, katonailag növelte akciórádiusát, politikailag megerősítette pozícióit a nemzetközi szervezetekben (Nemzetközi Valutaalap, Világbank, Világkereskedelmi Szervezet), kulturálisan az amerikai életmódot és kultúrát szimbolizáló termékek, intézmények, értékek globális jelleget öltöttek.³⁴

Eurázsia az USA számára nem veszítette el fontosságát a hidegháború után sem. A keleti blokk szétesése következtében létrejött hatalmi vákuumot a NATO gyorsan kitöltötte, 1999-re Magyarország, Csehország és Lengyelország is csatlakozott a katonai szövetséghez. A délszláv háborúban vállalt amerikai részvétel, a daytoni rendezés következtében Oroszország kiszorult a Balkánról. Zbigniew Brzezinski, az USA volt nemzetbiztonsági tanácsadója a

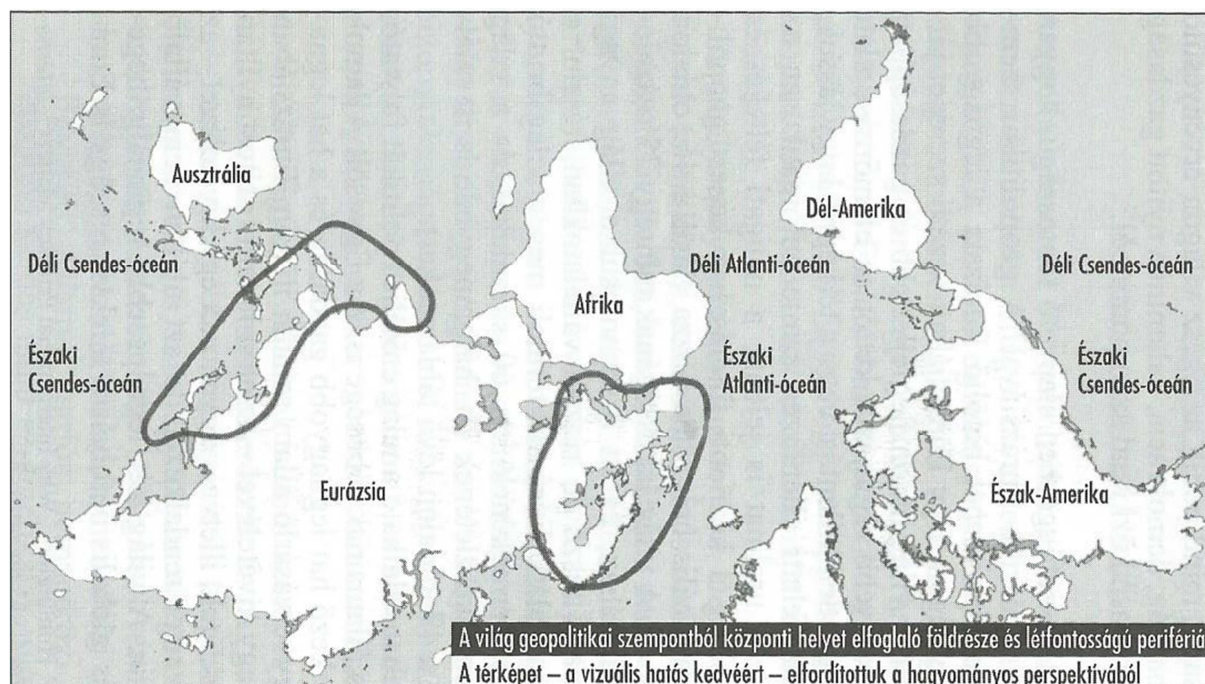
³² Szilágyi I.: Geopolitika. Publikon Kiadó, Pécs, 2013, 91.o.

³³ Uo. 91.o.

³⁴ Uo. 104.o.

következésképp fogalmazza meg Eurázsia lényegét geopolitikai szempontból: „az Eurázsia feletti ellenőrzés szinte automatikusan az Afrika feletti uralmat is jelenti, a nyugati féltekét és Óceániát pedig a központi földrészhez képest marginális helyzetbe hozza. A világ lakosságának mintegy 75%-a él Euráziában, és itt összpontosul a világ anyagi javainak nagy része is, részint vállalatokban, részint a föld felszíne alatt. Eurázsia termeli meg a világ bruttó nemzeti össztermékének kb. 60%-át, és a világ ismert energiakészletének kb. háromnegyede is itt található.”³⁵

6. ábra: A világ Euráziából nézve

Forrás: Zbigniew Brzezinski: A nagy saktábla. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999, 46.o.

A Brzezinski által kijelölt területek megfeleltethetőek Spykman rimland modelljének egy részével, valamint Mackinder monszun tengerpartjával és stratégiai kiegészítésével. Az Amerikai Egyesült Államoknak lehetősége nyílt arra, hogy a kelet-közép-európai és nyugat-európai államokat magához húzva eldöntse az eurázsiai sakkjátszmát.

A feladat azonban meghaladta az USA képességeit is. Emmanuel Todd A birodalom után című írását óvatosan kell kezelnünk, de érdekes információkat tartalmaz: „... *ma már az Egyesült Államok alapvető stratégiai célja a világ erőforrásainak politikai ellenőrzése. Más kérdés, hogy az Egyesült Államok hanyatló gazdasági, katonai és ideológiai ereje már elégtelen ahhoz, hogy valójában uralkodjon a már túlságosan kiterjedt, megfelelően népes,*

³⁵ Zbigniew Brzezinski: A nagy saktábla. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999, 45.o.

*művelt és meglehetősen demokratikus világ felett. Amerika uralmának valódi akadályai a világ jelentős stratégiai fontosságú szereplői, nevezetesen Oroszország, Európa és Japán, amelyek semlegesítése meghaladja az USA erejét.”*³⁶ A felsorolt országok közé Kínát is bevehetjük. A hatalmi vákuumok kitöltése közben az USA túlterjeszkedett. *„Az amerikai befolyás globalizálására irányuló törekvések ellentmondásosak abban az értelemben is, hogy az amerikanizáció magában rejtheti a pax americana bukásának csíráit.”*³⁷ A közel-keleti beavatkozások és a 2001. szeptember 11-i terrortámadás sem az USA mindenhatóságát igazolta.

A nemzetközi rendszerben az Amerikai Egyesült Államok mellett több jelentős aktor alakítja már a világpolitikát. A BRIC országok felemelkedése nagymértékben járult hozzá egy multipoláris nemzetközi rendszer kialakulásához. A következőkben Oroszország ismételt nagy hatalommá válásának útját tárgyalom.

6. Oroszország visszatérése

Miután a Szovjetunió megszűnt létezni, Oroszországban is megkezdődött a privatizáció, de mint sok minden más, ez is sajátos úton ment végbe. Oroszországban kialakult a maffia-kapitalizmus, melyből kinőtt az oligarchák „rendszere”. Oroszország gazdaságilag és politikailag is a középhatalmak sorába süllyedt. Az ország a jelentős vagyongra szert tett oligarchák játszóterévé változott. Többféle külpolitikai elképzelés is született Jelcin elnöksége alatt, de a célok hátország és stabilitás nélkül, csak a hadsereg alapozva megvalósíthatatlanok voltak. Oroszországot Vlagyimir Vlagyimirovics Putyin vezette vissza nagy hatalmi röppályájára, alkalmazkodva az új helyzethez.

6.1 I. Péter örököse

Az 1993-ban elfogadott alkotmány alapján a hatalom az elnök kezében összpontosul. Putyinra a történelem roppant feladatokat osztott. Először helyre kellett állítania a központi kormányzat tekintélyét, egy olyan évtizedet követően, amikor a hatalom óriási ipari konglomerátumok és szilárd pozícióval rendelkező helyi kiskirályok kezében volt, biztosítva a

³⁶ Emmanuel Todd: A birodalom után. Allprint Kiadó, Budapest, 2003, 35.o.

³⁷ Magyarics Tamás: Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2014

gazdasági fejlődé törvényi kereteit a korrupcióval szemben.³⁸ „Putyin elnök külpolitikája Primakovéhoz képest annyiban tekinthető újnak, hogy az anyagi alapok megteremtésével elsősorban a kőolaj- és földgázkitermelésre, vagyis az energiaszektorra alapozva, illetve azokon keresztül törekszik külpolitikai befolyást gyakorolni, nem pedig katonai erővel.”³⁹

A központi hatalom megszilárdítása, az oligarchák „megzabolázása” és saját oldalára állítása az oligarcha-perek folyamán valósult meg. Egyik leghíresebb „áldozata” Mihail Hodorkovszkij volt, az ország akkor leggazdagabb embere. Putyin, hatalma megszilárdítása érdekében irányítása alá vonta a főbb médiumokat is. Felismerte, hogy az új kihívások új eszközöket kívánnak, de ez nem jelenti azt, hogy ne lehetne visszanyúlni az orosz történelem hagyatékához.

A dolgozat elején részletesebben tárgyaltam I. Péter és Sztálin történelmi szerepét, külpolitikájukat, az általuk kiépített rendszereket. Nem véletlenül. Ha megfigyeljük a három kiemelkedő történelmi személyiség politikáját, érdekes párhuzamokat találhatunk. Putyin politikájában vannak olyan nyugatos elemek, melyek Nagy Péternél is előfordultak. Ezek közül az egyik a nyugati szakemberek alkalmazása a birodalom (ország) modernizációja érdekében. A XXI. században ennek összetettebb vetülete figyelhető meg: a Schröder-Putyin paktum. Lényege, hogy az Északi Áramlat (melynek részletes tárgyalása később következik) létrehozására alapított cég felügyelőbizottsági elnöke Gerhard Schröder, volt német kancellár lett. E mögött speciális orosz-német kapcsolatok húzódnak meg, melyekre később kitérek. A másik érdekes dolog, hogy Szerbia gazdasági tanácsadói pozíciójába került orosz háttérű Dominik Strauss Kahn, az IMF vezére, szexbotrányáról elhíresült francia politikus. Kérdés: miért? Hamarosan kiderül.

Sztálin a nyugat utolérését tűzte ki célul, melyhez a kulcsot az ipar fejlesztésében látta. Putyin szemében az energiaszektor játssza ezt a szerepet, erre építve tudta visszakapcsolni a magterületet Eurázsia vérkeringésébe. Sztálin ugyanakkor véreskezű diktátor volt, míg Putyin nem véreskezű. A megalománia, a gigantomán elképzelések sora mindhármuknál szerephez jut. I. Péternél egy példát emelnék ki, Szentpétervár építését. Ablakot nyitott Európára, amin több tízezren estek ki és haltak meg. Ez jól szimbolizálja, hogy Péter a reformok társadalmi árával mit sem törődött. A kérdés még most is nyitott, megérte-e? Feltehetjük ugyanezt a kérdést Sztálinnal kapcsolatban is, aki egy feudális társadalmat atomhatalomként adott át. A

³⁸ Gabriel A. Almond, G. Bingham Powell, Jr., Kaare Strøm, Russel J. Dalton: Összehasonlító politológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 502.o.

³⁹ Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007, 351.o.

gigantomán elképzelések megvalósításának XXI. századi vetületének egyik legjobb példája az eddigi legdrágább olimpia (téli és nyári is) megrendezése Szocsiban.

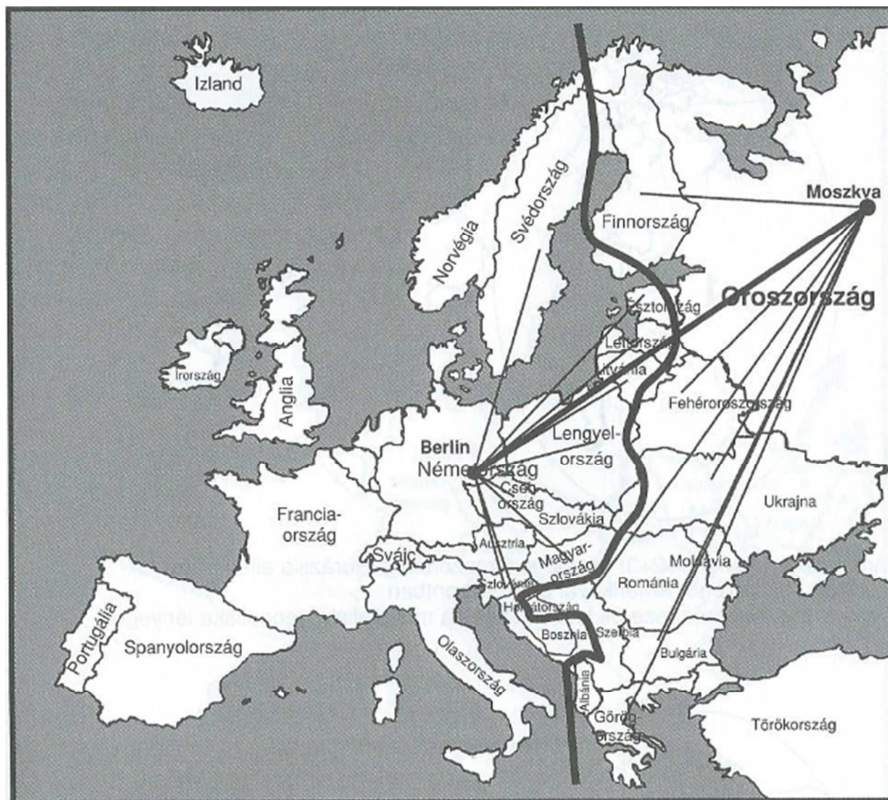
Gazdaságpolitikai szempontból a Nagy Péter és Putyin közti párhuzam abból fakad, hogy mindketten a nyugati világ eszközeit felhasználva, ahhoz alkalmazkodva modernizálták országukat. Mindkettőjük célja a gazdasági és politikai függetlenség biztosítása bármilyen eszközzel.

A számunkra leglényegesebb párhuzam azonban a külpolitikában keresendő. Putyin azt az I. Péter által megkezdett tradíciót folytatja, mely a tengeri kijáratok és tengerszorosok megszerzésére irányul. Az orosz geopolitikai gondolkodás e célrendszere az évszázadok során az egyik legmeghatározóbb volt, és ma is az. Miként valósíthatóak meg ezek a célok napjainkban, amikor az igazán nagy háborúkat már nem fegyverekkel vívják?

A birodalmi gondolat az orosz gondolkodók fejében többféleképpen fogalmazódik meg. Az új geopolitikai helyzet új megközelítéseket is szült, ezek között volt, amelyik az elvesztett területek, a „közel külföld” visszaszerzésére irányult. Érdekesek Alexandr Dugin geopolitikai fejtegetései: *„Oroszország egyik leglényegesebb geopolitikai igénye a birodalomépítés. A geopolitikai birodalomépítés Oroszország számára nem csupán egyike a lehetséges fejlődési utaknak, nem csupán egyike az állam és a térség lehetséges kapcsolatainak, hanem záloga, szükséges feltétele a független állam, sőt, mi több, a független kontinens független állama létezésének.”*⁴⁰ Dugin azonban ezt nem a pánszlávizmus vagy a tengeri kijáratok megszerzése érdekében tervezi. Alapvetően egy Berlin-Moszkva tengely mellett tör lándzsát, Európa Oroszország és Németország közötti felosztásában gondolkodik, a következőképpen:

⁴⁰ Ljubov Siselina, Gazdag Ferenc, szerk.: Oroszország és Európa. Zrínyi Kiadó. Budapest, 2004, 338-339.o.

7. ábra: Berlin-Moszkva tengely

Forrás: Ljubov Siselina, Gazdag Ferenc, szerk.: Oroszország és Európa. Zrínyi Kiadó. Budapest, 2004, 373.o.

Ez a német-orosz kapcsolatoknak egy igen izgalmas víziója. Realitását nemsokára megvitatjuk. Most nézzük meg a szerb-orosz kapcsolatrendszer, mely elvezet bennünket az energiapolitika geopolitikai aspektusaihoz, ahol újra visszatérhetünk majd ehhez a kérdéshez is.

7. Quo vadis Szerbia?

A szerb-orosz kapcsolatok tárgyalása Szerbia uniós csatlakozási szándéka kapcsán is lényeges, valamint a pánszlávizmus, mint geopolitikai gondolkodás is e kapcsolatrendszer bemutatásán keresztül érzékeltethető. A két ország, a két nép között köztudottan speciális viszony van. Miért akar Szerbia az Unióhoz csatlakozni? Milyen szerep jut Szerbiának az orosz külpolitika terveiben napjainkban?

Már tárgyaltuk, hogy a Balkán a történelem során kiemelt szerepet játszott az orosz külpolitika törekvéseiben. Ezt azonban nem mindig ideológiai alapon, a pánszlávizmus jegyében tették. Ha abból indulunk ki, hogy a pánszlávizmus Európa szláv szempontok

szerinti megszervezése, ez még nem jelenti azt, hogy minden szláv nép egyaránt részt vehet a megszervezésben. Az oroszok több alkalommal is támogatták Szerbia törekvéseit, a történelmi távlatokat most nem vázolom fel, a közelmúlt eseményei is jó példának szolgálnak, gondolok itt a délszláv válságra. Oroszország azonban csak akkor állt a szerb nacionalizmus, a nagy-szerb törekvések oldalára, ha az egybeesett geopolitikai érdekeivel. Vajon ma egybeesik?

A válasz igen. Mint említettem, a nagy háborúkat ma már nem a hétköznapi értelemben vett fegyverekkel vívják. Oroszországnak új stratégiát kellett találnia az új nemzetközi rendszerhez igazodva. Szerbia ebben fontos szerepet játszik. Napjainkban az oroszok szerbiai aktivitása több szempont alapján szerveződik: az egyik Koszovó függetlenségének kérdése, a másik az energetika. Koszovó függetlenségének ügyét az oroszok egyértelműen ellenzik, érthető, ismert okokból. Az energetikai kérdés manapság az egyik legizgalmasabb terület.

Oroszország ellenezte a NATO keleti bővítését, ahogy az Európai Unióét is. Miért nem ellenzi, hogy Szerbia EU-tag legyen? A választ az ókori Görögország trójai háborújában találjuk meg. Az orosz külpolitika egyik eszköze a trójai falovak alkalmazása az Unióban. A falovak közé tartozik maga Görögország és Ciprus is, az orosz tőkeutaztatás kapcsán. Szerbiának is hasonló szerep jutna, ha felvennék. A csatlakozásnak azonban szigorú feltételei vannak. Ez az oka annak, hogy Dominique Strauss Kahn lett az ország gazdasági tanácsadója.

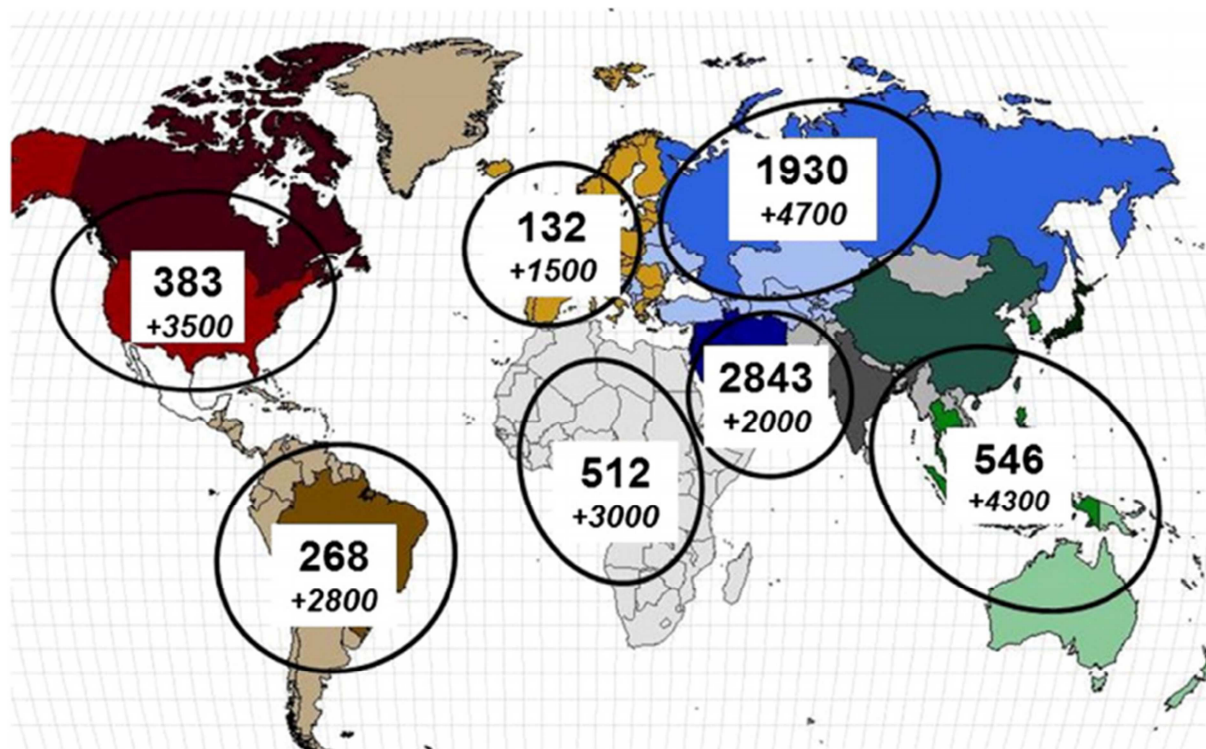
Az évszázadok során előfordult, hogy a pánszlávizmus vezette az oroszokat a Balkánra. Esetenként tisztán geopolitikai racionalitás vezérelte a döntéshozókat. A szerb-orosz kapcsolatok mai állásában a kettő összefonódik. A következőkben az Európai Unió és Oroszország kapcsolatrendszerére kerül elemzésre, melyben fontos szerepe lesz még Szerbiának is. Kiderül, az energetika terén milyen jelentőséggel bír a szerb állam és a Balkán térsége az energetika szempontjából, geopolitikai és gazdasági dimenzióban. A következőkben érdekes hatalmi játéknak lehetünk szemtanúi.

8. Az energiafegyver-modell

Dolgozatom záró akkordja egy energiafegyver-modell segítségével elemezni az eurázsiai sakktáblán Oroszország és az Európai Unió kapcsolatrendszerét, geopolitikai, globális aspektusokat figyelembe véve, az eddigi következtetések figyelembe vételével. Miért mondhatjuk, hogy a gáz geopolitikai árucikk? Van-e Oroszországnak energiafegyvere? Dolgozatomban egyszer már értekeztem egy energiafegyverről, az olajválság kapcsán.

Lássuk, miként működik a modell, és hogyan alakul térségünk energiabiztonsága a két erőter között, a sakktábla centrumában! Kiindulási pontként a következő térkép szemlélteti az Oroszországban található földgázmennyiséget:

8. ábra: Földgázlelőhelyek a világban

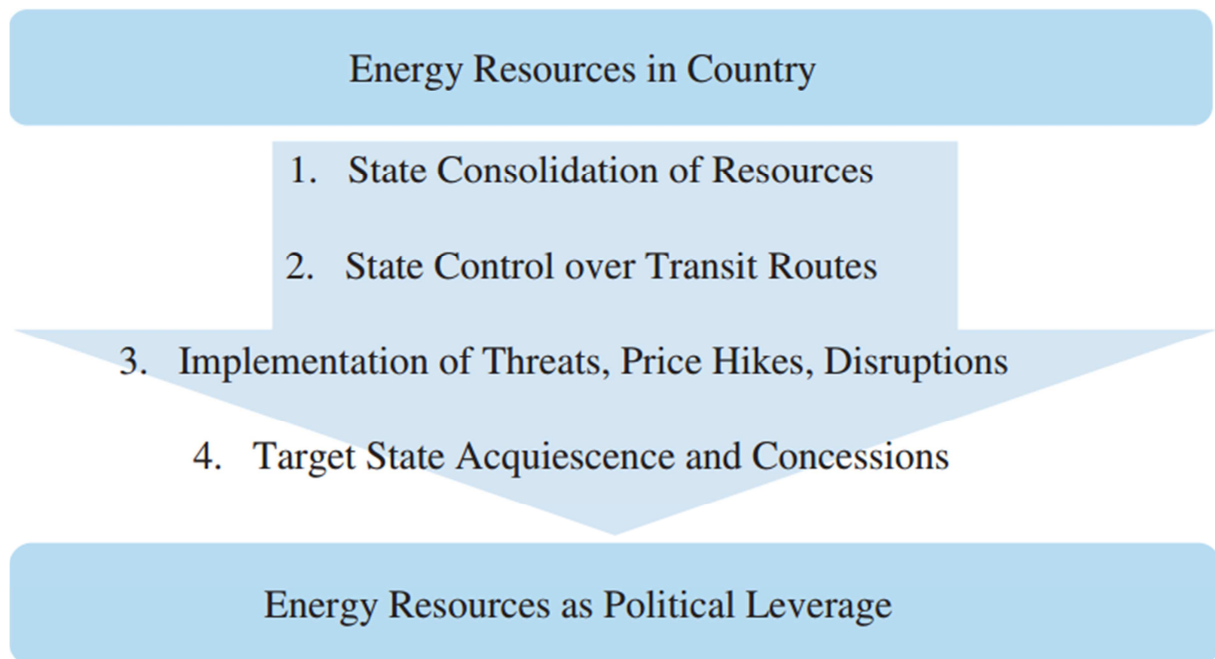

Forrás: Paltsev, S., Scenarios for Russia's natural gas exports to 2050, Energy Econ. (2014), <http://dx.doi.org/10.1016/j.eneco.2014.01.005>

A számok trillió köblábméterben értendők. 1 köbláb=0,028 köbméter. Vastagon szedve a feltárt, dőlttel szedve a fennmaradó tartalékok.

Milyen feltételeknek kell teljesülnie ahhoz, hogy egy ország az erőforrásait politikai célokra fel tudja használni? A modell alapvetően négy feltételhez köti az energiafegyvert, de, mint a legtöbb modell, ez is a valóság leegyszerűsítésével működik, azonban igen jól szemlélteti a szükséges feltételeket.

9. ábra: Az energiafegyver-modell

Forrás: K. Smith Stegen: Deconstructing the „energy weapon”: Russia’s threat to Europe as case study. In: Energy Policy 39, 2011, 6507. o.

Az első feltétel, hogy az állam konszolidálja az ország erőforrásait. A második, hogy ellenőrzést szerezzen a tranzitútvonalak felett. A harmadik, hogy felhasználja az erőforrásokat a saját politikai céljainak elérésére törekedve megfélemlítéssel, büntetéssel vagy épp jutalmazással. A negyedik feltétel a függő állam reakciója.⁴¹

8.1 A puskaapor, az erőforrások konszolidálása

Az erőforrások konszolidálása lényegében azt jelenti, hogy a gáz- és olajlelőhelyek nagy része közvetlenül vagy közvetve állami kézben vannak. E feltétel a közelmúltban valósult meg, miután, mint azt már említettük, Putyin „megzabolázta” az oligarchákat (gondolok itt az oligarcha-perekre). Oroszország legnagyobb gázipari óriása, a Gazprom ma már a Putyinhoz hű elit kezében van. A Gazprom vállalatban az orosz állam 50,002%-os részesedéssel rendelkezik. A 75%-ban állami tulajdonban levő Rosneft a második legnagyobb olajcég Oroszországban.⁴²

⁴¹ K. Smith Stegen: Deconstructing the „energy weapon”: Russia’s threat to Europe as case study. In: Energy Policy 39, 2011, 6506. o.

⁴² Uo. 6507.o.

8.2 A cső, a tranzitútvonalak feletti irányítás

A már meglevő tranzitútvonalak feletti irányítás megszerzése az országon kívül a Gazprom feladata, mely az évek során több esetben is az egyes országok adósságára alapozva sikerrel szerzett többségi tulajdonrészt az adott vállalatban. Az Északi és a Déli Áramlat kiépítése jelenleg a legfőbb cél, de míg az északi nem ütközött komolyabb nehézségekbe, addig a déli vezeték létrehozásához számos állam hozzájárulása szükséges, valamint mind az EU, mind az USA ellenezte, az EU saját vezetéket, a Nabucco-t favorizálta, mely az orosz forrásoktól független lelőhelyekről szállíthatna gázt. A Déli Áramlat építését a válság is lelassította, de ezt leszámítva a feltétel az Északi Áramlattal teljesül. A két vezeték geopolitikai jelentőségének elemzése később következik

8.3 Az erőforrások felhasználása politikai célokra

A harmadik feltétel teljesülésére a legjobb példa Ukrajna. A gázcsap elzárásának nyilvánvalóan gazdasági okai voltak, azonban egyben kiválóan időzített üzenet is volt a balti országoknak, akik az Északi Áramlattal kapcsolatos környezetvédelmi aggályukat hangoztatták. Ugyanakkor nemcsak negatív, de pozitív irányban is fel lehet használni az erőforrásokat. A Moszkvával baráti viszonyt ápoló országoknak kevesebbet kell fizetniük a gázért, mint azoknak, akik Európához vagy az USA-hoz közelednek.⁴³

8.4 A célpont, a függő állam reakciója

Az első három feltétel teljesült, a probléma azonban a negyediknél jelentkezik. A fegyver elsült ugyan, de az esetek többségében csak vaktölténnyel, vagy a célpont idő előtt félre tudott ugrani. Az érintett országok, főképp a balti államok, nem tettek eleget Moszkva akarátának az 1990-es években az orosz katonai jelenléttel kapcsolatban. Ukrajnával kapcsolatban már más a helyzet. Miután 2006-ban árvitákat követően elzárták az ellátást, a márciusi választásokon az oroszparti politikusok és pártok jól szerepeltek. 2010-ben Janukovics megnyerte az elnöki választásokat és az ukrán-orosz kapcsolatok jelentősen javultak.⁴⁴

A modell feltételrendszeréből három teljesült. Véleményem szerint az energiafegyver bevetetősége országonként teljesen különbözik, ez nemcsak az eltérő függési viszonyokban

⁴³ Uo. 6509.o.

⁴⁴ Uo. 6510.o.

mutatkozik meg, hanem az adott állam politikai elitjének gondolkodásmódjában és nyugathoz való kapcsolataiban is. A balti államok a szovjet idők után érthető módon ellenállást tanúsítottak az orosz törekvésekkel szemben. Később látni fogjuk Közép-Európa többi országának reakcióit is.

9. Célkeresztben a Balti-államok és a V4

Dolgozatomat végigkísérte a kelet-közép-európai régió több szempont szerinti felosztása. A következőkben, az energiafegyver-modell kiterjesztése előtt nézzük meg országait az energiafüggőség szempontjából! A következő ábra szemlélteti a kelet-közép-európai államok földgázfüggőségét Oroszországtól.

10. ábra: Európai országok földgázfüggősége Oroszországtól, 2012

Forrás: BP Statistical Review of World Energy/MTVA Sajtó-és Fotóarchívum/MTI

A balti államok 100%-ban függenek az orosz gáztól, mozgásterük minimális. A visegrádi négyek helyzete jóval összetettebb, mozgásterük valamivel nagyobb, de függési viszonyuk szintén jelentős.

9.1 Lengyelország

Először Lengyelországot vegyük górcső alá! Az Unió egyik határállama, fontos szerepet tölt be, mint tranzitország. Több szempontból is a legerősebb a V4-ek közül, területileg is a legnagyobb. Geopolitikai jelentőségét bizonyítja, hogy mind Oroszország, mind Németország kereste a kegyeit. *„Oroszország „békülési” politikája 2007-ben kezdődött az Orosz-lengyel Történelem Nehéz Ügyeinek Csoportjának megalakításával, ideértve az 1920-as szovjet-lengyel háborút, a Katyn-mészárlást és a Molotov-Ribbentrop Paktumot.”*⁴⁵ Természetesen a háttérben Oroszország stratégiai érdekei álltak, a V4 meggyengítése, Lengyelország lojalitásának elnyerése az „oszd meg és uralkodj” nevében. Mindebben szerepet játszott, hogy Lengyelország nagy jelentőséggel bír Washington szemében is, és a NATO valamint a CIA is élénk érdeklődést mutat iránta. A lengyel vezetés szintén ellenállt az orosz energiafegyvernek, bár 2012-es adatok alapján 83%-ban függ az orosz gáztól.

9.2 Csehország

A következő említendő ország Csehország, mely mérete és nyersanyagmennyisége okán nem tekinthető geopolitikailag fontos országnak, energiabiztonsági kitettsége is meglehetősen nagy, mozgástere Lengyelorszáéhoz képest jóval mérsékeltebb. *„Csehország egy, a multilaterális fórumokat kihasználni kívánó közép-európai kisállam, mely számára a legjelentősebb veszélyt a gazdasági- és energiabiztonsági fenyegetések jelentik.”*⁴⁶ Az ország 66%-ban függ az orosz gáztól, biztonságpolitikájában jelentős szerepet kap az energiabiztonság.

9.3 Szlovákia

A harmadik ország Szlovákia, mely Lengyelországhoz hasonlóan az Unió határállama, de a Csehországhoz hasonló tulajdonságai miatt nem játszik fontos szerepet az uniós vagy az orosz energiapolitikában. Az orosz gáztól 93%-ban függ, megengedőbb Oroszországgal szemben,

⁴⁵ Yury E. Fedorov: Continuity and change in Russia's policy toward Central and Eastern Europe. In: Communist and Post-Communist Studies 46, 2013, 321.o.

⁴⁶ Balogh I.: Magyarország és a visegrádi országok biztonságpercepciói: hasonlóságok és különbségek. In: MKI-tanulmányok, 2013/20, 15.o.

mint a többi V4 ország, nem ismeri el Koszovót sem.⁴⁷ Magyarországhoz hasonlóan hintapolitikát folytat.

9.4 Magyarország

A negyedik ország Magyarország, mely mérete és gazdasági teljesítménye ellenére az olajipar területén jelentős szerepet játszik Közép-Európában. 2007-ben az osztrák OMV megkísérelte megszerezni, majd orosz kézre játszani a MOL-t, melynek eredménye egy regionális monopólium létrejötte lett volna, irányítva Közép-Európában az olajfinomítást. A gázvezetékekkel kapcsolatban Gyurcsány Ferenc támogatta a Nabucco projektet, de közben zöld utat adott a Déli Áramlat vezetékeknek is.⁴⁸ Energetikai kitettségünk igen jelentős, egyelőre nem tartozunk a tranzitországok közé, függőségünk az orosz gáztól 81%. A Déli Áramlat megépülésével pozíciónk valamelyest változhatna, de egyelőre ez nehézségekbe ütközik. Az energiabiztonság számunkra is kiemelt terület, ez az után vált igazán nyilvánvalóvá, hogy Oroszország elzárta az Ukrajnán keresztül Magyarországra vezető gázvezetékét. A jelenlegi ukrán helyzet szintén aggodalommal töltheti el a döntéshozókat, nemcsak hazánkban, és nemcsak energiabiztonsági szempontból.

10. Interdependencia vagy aszimmetrikus interdependencia?

Az interdependencia elméletét nem kell bemutatni, kölcsönös függési viszonyt jelent. Egyszer már találkoztunk vele, akárcsak az energiafegyverrel, az olajárrobbanás kapcsán. Akkor interdependenciáról beszélhettünk. Hogyan értelmezhető a fogalom Oroszország és az Európai Unió kapcsolatrendszerére? Milyen energiabiztonsági aspektusai vannak? Kezdjük a fejezetet az energiafegyver-modell kiterjesztésével!

Az első lépés annak a felismerése, hogy aszimmetrikus interdependenciáról van szó. Keohane és Nye megfogalmazásában: „*A relatív alkupozíció fontossága vezet el az aszimmetrikus interdependencia fogalmához.*” Interdependencia, hisz az Európai Uniónak szüksége van az orosz gázra és olajra, és Oroszországnak is a gáz- és olajexportból származó bevételekre. Aszimmetrikus, mert az Európai Unió jobban függ Oroszországtól, mint fordítva. Ez azonban nem a kapcsolat egyoldalúságát jelenti.

⁴⁷ Uo.15-18.o.

⁴⁸ J. Bugajski: Dismantling the West. Potomac Books, Washington D.C., 2009

10.1 Újabb feltételek, az energiafegyver-modell kiegészítése

Armstrong szerint az aszimmetrikus interdependencia csak három feltétel teljesülése esetén szolgálhat politikai eszközként: 1. Egy állam befektetéseinek nagy részét egy másik állam kell, hogy irányítsa. A Gazprom befektetései az európai gázpiacon erre jó például szolgálnak. A Gazprom vehet európai uniós alapítású cégeket, míg az orosz törvények tiltják, hogy az Unió ugyanezt tegye Oroszországban. 2. A függő ország képtelen máshonnan beszerezni az erőforrást. 3. A várt politikai hatás nem jelent fenyegetést vagy törést a gazdasági kapcsolatokban. Oroszország és Európa viszonyrendszerében mindhárom teljesül.⁴⁹

Az energiafegyver-modellt e három elemmel kell kiegészítenünk. Közép-Európa országaira a modell minden pontja hatványozottan igaz. Diverzifikációs képességük minimális, kooperációs hajlandóságuk – bár retorikájukban megfigyelhető erre irányuló törekvés – szintén. A történelmi sérelmek, a gyakran eltúlzott nacionalista törekvések és a gazdasági válság mélyíti a köztük húzódnó szakadékot.

Az aszimmetrikus interdependencia elméletének feltételrendszerével kiegészített energiafegyver-modell már teljesebb képet ad arról, mivel is kell szembenéznie Közép-Európának és az Uniónak.

11. Áramlatok sodrásában...

Az aszimmetrikus interdependencia feltételrendszerével kiegészített energiafegyver-modellben szereplő tranzitútvonalak részletesebb elemzést kívánnak, a dolgozat témája szempontjából különösen fontos elmerülnünk az Északi és a Déli Áramlat geopolitikai hullámaiban.

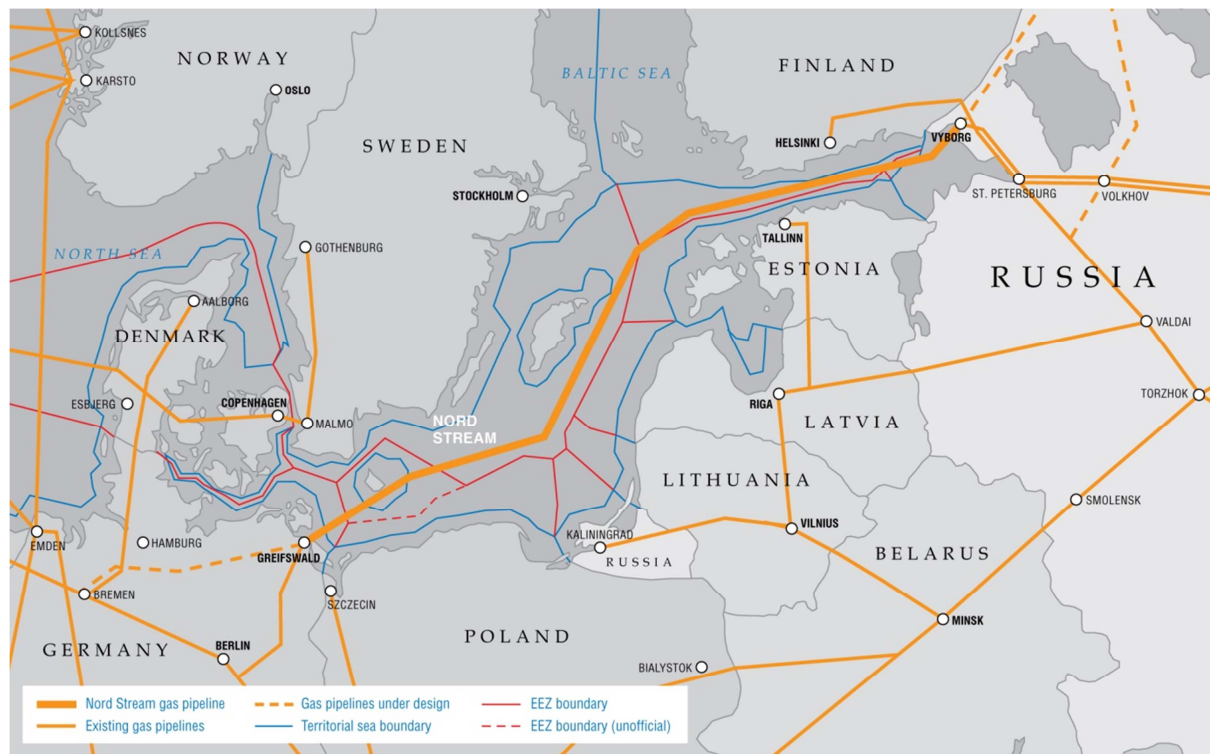
11.1 Az Északi Áramlat

Az egyik, az Európai Unió és Kelet-Közép-Európa szempontjából is kiemelt jelentőségű, nemrégiben megépült gázvezeték az Északi Áramlat. Rövidesen kiderül, milyen érdekek

⁴⁹ Øistein Harsem, Dag Harald Claes: The interdependence of European-Russian energy relations. In: Energy Policy 59, 2013, 785-786.o.

vezérelték a német és az orosz feleket. Milyen geopolitikai jelentősége van a gázvezetéknek? Miért emlegettem korábban speciális orosz-német viszonyt?

11. ábra: Az Északi Áramlat

Forrás: <http://www.gazprom.com/f/posts/34/784591/map-nord-stream-en.jpg>

Milyen érdekek álltak az Északi Áramlat gázvezeték megépítése mögött? Hogyan befolyásolja ez Közép-Európa és az Unió energiabiztonságát? Az első kérdésre a válasz kézenfekvőnek ígérkezik. Ha szemügyre vesszük a szovjet időkből fennmaradt gázvezetéseket, valamint az azóta kiépített rendszereket, feltűnő, hogy a Nyugat-Európába szállítandó gáz tranzitállamokon keresztül jut el a célországokba. Az Északi Áramlat megépítésével Lengyelország és Ukrajna, mint tranzitország elveszíti fontosságát, kitettsége növekszik, a nyugat-európai piac közvetlenül elérhetővé válik Oroszország számára, akinek a stabil, megbízható, fizetőképes partnerek, mint Németország elengedhetetlen bevételi forrást jelentenek. Németország, mint az Európai Unió vezető állama az orosz export legjelentősebb célpontja, nemcsak az energia területén. A két állam viszonya a történelem során, mint az dolgozatomból is kiderült, többször átírta a szabályokat, új geopolitikai rendszert teremtve. Zbigniew Brzezinski így ír a német-orosz viszonyról Amerika szemszögéből: „Az Egyesült Államok alapvetően egyre inkább magára marad Európa biztonságának végső felelősségével, s Európában abban bíznak, hogy Amerika továbbra is elkötelezett marad az egységes és

*szabad Európa határainak megvédésére. Ezeket a határokat azonban áthághatja egy kialakuló német-orsz különleges kapcsolatrendszer; Németország üzleti elitjére egy modernizálódó Oroszország kereskedelmi kilátásai gyakorolhatnak leküzdhetetlen vonzerőt. Az Európai Unió ilyen módon mélyülő geostratégiai megosztottsággal néz szembe, amelyben egyes kulcsfontosságú államokat az Oroszországgal kialakítható kiváltságos üzleti lehetőségek, valamint politikai kapcsolatok lehetősége kísérthet meg.”*⁵⁰ Közép-Európa országai számára az Északi Áramlat a bizonytalanság fokozódását eredményezte, már nem szerves részei a rendszernek. A napjainkban Ukrajnában zajló események a helyzetet tovább súlyosbítják, már nemcsak energiabiztonsági, de nemzetbiztonsági kérdések is felmerülhetnek a térségben.

Az Északi Áramlat megépítésének célja nem volt más, mint kikerülni azokat a kockázati tényezőket, melyek veszélyeztethetik a Gazprom és Oroszország bevételeit. Nem tisztán gazdasági alapú döntés született, hiszen a súlyukat veszített tranzitországoknak jelentősebb orosz függési viszonytal kellett szembenézniük, Oroszország növelte befolyását Közép-Európában, ezzel egyidőben biztosította az egyik legnagyobb exportpartner felé a gázellátást, magának pedig az ebből származó biztos bevételt.

11.2 A Déli Áramlat

Még sok nyitott kérdésünk maradt. Az egyik ezek közül Szerbia és Oroszország kapcsolatrendszerére vonatkozik az energetika terén. A Balkán-félsziget felértékelődése, az orosz geopolitikai célok, a pánszlávizmus eszméje mind egy projektben ölt testet, ez pedig nem más, mint a Déli Áramlat gázvezeték.

⁵⁰ Zbigniew Brzezinski: Stratégiai vízió. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2013, 180.o.

12. ábra: A Déli Áramlat

Forrás: http://www.gazprom.com/f/posts/85/290063/map_u_potok_eng_fin.jpg

A Déli Áramlat lényege, hogy Oroszországból szállítana gázt a Fekete-tenger alatt, Bulgárián, Szerbián és Magyarországon keresztül Olaszországba. A projektről szóló egyetértési memorandumot 2007-ben írta alá a Gazprom és az olasz energiaóriás, az ENI. Bár az építést a gazdasági válság lelassította, folyamatosan bővült a résztvevő országok köre. Legutóbb, 2014. április 29-én Alexej Miller, a Gazprom ügyvezető bizottságának elnöke és Gerhard Roiss, az OMV vezérigazgatója írt alá szándéknyilatkozatot a projekt Ausztriába való bevezetéséről.⁵¹

A Déli Áramlat még elméletben sem jöhetett volna létre a Gazprom balkáni „tereprendezése” nélkül. Tereprendezés alatt röviden azt értem, hogy Oroszország a Gazprom és más cégek segítségével többségi tulajdont szerzett több balkáni energiavállalatban, valamint bankokban. Itt kap szerepet Szerbia is. A Déli Áramlat célja nem más, mint új, Oroszországhoz lojális államokon keresztül elérni a nagyobb piacokat. Szerbia fontos tranzitország szerepét fogja betölteni, amennyiben a projekt megvalósul.

A Gazprom honlapján az olvasható, hogy a Déli Áramlat hozzájárul az európai energiabiztonság növeléséhez. Ez részben igaz, csak hogy ennek az energiabiztonságnak ára lesz. Egyelőre ez még a jövő zenéje, de bizonyára nagy szerepe lesz az Unió balkáni bővítésében, főképp Szerbia esetében.

⁵¹ <http://www.gazprom.com/press/news/2014/april/article189979/>

12. Az aszimmetrikus interdependencia feloldása a kooperáció és diverzifikáció függvényében

Az aszimmetrikus interdependencia feloldására és az energiafegyver hatástalanítására két lehetőség kínálkozik a jövőben: 1. Kooperáció, közös kül-, biztonság- és energiapolitika kialakítása, összehangolva a közös érdekeket és célokat az Európai Unióban. 2. Diverzifikáció, azaz más energiaforrások keresése és felhasználása, ezzel csökkentve az energiafüggőséget és növelve az energiabiztonságot.

12.1 Kooperáció

Vizsgáljuk meg az első lehetőséget! Az Unióban gyakran hangoztatott elképzelésről van szó, megvalósítása azonban régóta várat magára. Ennek minden okát felsorolni jelen dolgozat nem hivatott, csak a legfontosabbakra tér ki. Véleményem szerint jó alapot ad az Európai Külkapcsolati Tanács európai uniós tagállamokra megállapított kategorizálása Oroszországhoz való viszonyuk szerint. 5 kategória született: 1. Trójai falvak (róluk már esett szó): azon országok tartoznak ide, akik gyakran orosz érdekeket védenek az EU-ban, és hajlamosak megvétózni közös európai állásfoglalásokat. Ide sorolható Ciprus és Görögország, valamint a tagjelölt Szerbia is. 2. Stratégiai partnerek: az Oroszországgal különleges viszonyt ápoló államok csoportja. Ide tartozik a már tárgyalt Németország, valamint Franciaország, Olaszország (a Déli Áramlat miatt kiemelten), Spanyolország. 3. Baráti pragmatisták: az Oroszországgal szorosabb viszonyban levő államok csoportja, akik hajlamosak az üzleti érdekeket politikai célok fölé helyezni. Ide sorolandó Ausztria, Belgium, Bulgária, Finnország, Magyarország, Luxemburg, Málta, Portugália, Szlovákia és Szlovénia. 4. Fagyos pragmatisták: szintén üzleti érdekekre helyezik a hangsúlyt, de felemelhetik a szavukat az orosz magatartással szemben az emberi jogok vagy más ügyek kapcsán. Ide tartozik Csehország, Dánia, Észtország, Írország, Lettország, Hollandia, Románia, Svédország és az Egyesült Királyság. 5. Új hidegháborús harcosok: ellenséges viszonyban vannak Oroszországgal és bármilyen uniós tárgyalást megvétóznak Moszkvával.⁵²

Az Unió országai különböző mértékben függnek az orosz energiahordozóktól, eltérőek gazdasági, földrajzi és politikai viszonylatokban is. A megosztottság a történelmi múlt és a kihívásokra adott eltérő válaszok hozadéka, az érdekeket az Unió egyelőre nem tudja

⁵² Uo. 787.o.

összehangolni. Az államok ugyan megállapíthatják a jogi alapokat, hangzatos kijelentéseket tehetnek, de a jog mindig előrébb tart, mint a társadalom, a közös kül-, biztonság- és energiapolitika létrejötte még várat magára.

12.2 Diverzifikáció

A második lehetőség jóval szerteágazóbb opciókkal kecsegtet. Ideje globális dimenzióba helyezni az európai energiapolitikát. Az első, de talán legfontosabb folyamat, amely már most is érezteti hatását a palagáz-forradalom. Bár a technológia még gyerekcipőben jár és környezetvédelmi aggályok is felmerültek, a hidraulikus rétegrepesztéssel kinyerhető gáz új távlatokat nyithat a globális energiajátszmákban. A palagáz-forradalom és új technológiák megjelenése elvezetett az úgynevezett LNG (Liquefied Natural Gas) megjelenéséhez, mely a statikus regionális gázpiacokat flexibilissé teheti. Ez az orosz energiaszektor számára óriási kihívás, Európának lehetőség. A palagáz és az LNG a legmodernebb technológiát igényli, ami Oroszországnak nincs meg. A palagáz-forradalom az Egyesült Államokban kezdődött, és valószínűleg nem adják olcsón a technológiát.

Természetesen a megújuló energiaforrások felhasználására legalább olyan fontos figyelmet fordítanunk, mint a palagáz-forradalomra. Nemcsak az energiafüggőség csökkenthető a segítségükkel, de ökológiai szempontból is a legjobb megoldásnak bizonyulhatnak hosszútávon. Az Európai Unió jelentős lépéseket tesz annak érdekében, hogy a környezetvédelmi és energiabiztonsági aspektusokból egyaránt elengedhetetlen energiaforrások minden tagállam számára elérhetőek legyenek. Erre utal az Unió 2030-ra kitűzött stratégiája, miszerint az üvegházgázok kibocsátását 40%-kal csökkenteni kell az 1990-es szinthez képest, a megújuló energia felhasználását a teljes fogyasztás 27%-ára kell emelni, az energiahatékonyságot pedig legalább 27%-kal kell növelni.

A földgázfüggőség jelentős csökkentéséhez a kooperációnak és a diverzifikációnak párhuzamos folyamatokként kell működniük, mely gyakorlati intézkedésekben is megvalósul, nem hátráltatva a tagországok heterogenitásától.

13. Új és újszerű tudományos eredmények

Tudományos dolgozatom kiindulási pontja Mackinder heartland és Spykman rimland modellje volt. Ha megnézzük a munkámban felvázolt térképeket, összevetjük az Északi és a Déli Áramlat útvonalaival, egyértelművé válik, hogy Oroszország külpolitikájának fókuszpontjában továbbra is a kelet-közép-európai térség valamint a Balkán áll. Oroszország különböző stratégiákat vet be a XXI. században, a katonai hatalom már nem alkalmas a mai háborúk megvívására, de persze szükség van rá. Az új hálózati világ háborúit már a háttérben zajló megállapodások tárgyalóasztalai mellett döntik el. Az Európai Unió, hosszú integrációs folyamat után sem jutott el arra a szintre, hogy politikai, gazdasági egységként léphessen fel a nemzetközi kapcsolatok színpadára. Ez nem csak a kisállamok magatartásában mutatkozik, meg, láthattuk, hogy Németország és Olaszország is különleges kapcsolatot ápol Oroszországgal. Az Európai Unió tehetetlen olyan ügyekben, mint a Krím-félsziget annektálása, vagy a Kelet-Ukrajnában zajló események. Bár fontos hatalmi tényező, de heterogenitását, az országok egyéni szükségleteit, különösen az energiatüggőséget könnyen kihasználhatják.

Oroszországot Putyin visszavezette a nagyhatalmak közé, rendszere közel sem nevezhető demokratikusnak, de az igazság az, hogy Oroszországra soha nem volt jellemző a demokratikus berendezkedés, így nincs a demokráciának hagyománya sem. Oroszország kétségkívül alkalmazkodott azokhoz a kihívásokhoz, melyeket a történelem állított elé. A XXI. században a nyugati piacgazdasághoz alkalmazkodva alakította ki gazdaságát és politikáját. Ma már egy multinacionális vállalat segíti a Kreml urának politikáját. A pánszlávizmus eszméje az orosz birodalmi gondolkodás szerves része, de láthattuk, hogy akkor veszik elő, ha érdekeik úgy kívánják. Ma ismét a pánszlávizmus aktiválásának lehetünk tanúi. A kelet-közép-európai országok évszázadok óta kelet és nyugat között örlődtek, igaz ez a Balkánra is. Az orosz politika a szerb elit tudathasadását idézte elő.

Az eurázsiai sakktáblán napjainkban is zajlik a talán soha véget nem érő játszma. Mivel jelenleg is a centrumpozíciók „elfoglalása” a cél, azt gondolhatjuk, hogy a játszma elején, vagy legfeljebb a középjátékban tartunk. Oroszország két bástyája az Északi és a Déli áramlat, a déli még épülőben van. Oroszország célja befolyásának növelése a „közel-külföld” országaiban, a *divid et impera* elv alapján.

Mint láthattuk, Oroszország évszázadok óta ezer szálon kötődik Európához. Napjainkban a geopolitika, a gazdasági racionalitás és az energiapolitika szorosan kapcsolódik egymáshoz. Az eurázsiai sakktáblán az első világháború óta azonban nemcsak

két játékos van. Az Amerikai Egyesült Államok a hidegháború után egyre aktívabban vesz részt Kelet-Közép-Európa, az Unió és Oroszország kapcsolatrendszerében. Ezt mutatta a délszláv háborúba való beavatkozás, vagy napjainkban a CIA jelenléte főképp Lengyelországban, de ha kicsit körülnézünk, hazánkban is érdekes folyamatok zajlanak.

A történelem nem akar véget érni. Nagyon távol vagyunk Fukuyama víziójától. A nyílt fegyveres konfliktusok ideje lejárt. Csak az olyan fanatikus, szélsőséges csoportoknál, terroristáknál kell katonai erőt alkalmazni, akik ártatlan emberek életének kioltásával akarnak nyomást gyakorolni. Szerencsére sok esetben megvalósítható a nemzetközi összefogás, az ENSZ szervezete tud hatékony lépéseket is tenni, bár nem mindig. Hatalmi, érdekszféra ellentétek mindig is léteztek a világban, és ezután is létezni fognak, azonban vannak olyan események, melyek mindenfajta szembenállás, érdekellentét felett állnak.

Az eurázsiai hatalmi játszmák még sokáig fogják foglalkoztatni a döntéshozókat. Mackinder és Spykman modelljei örökéletűnek tűnnek. Kérdéses, hogy Kelet-Közép-Európa országai valóban elnyerték-e függetlenségüket? Szabad választások vannak, demokratikus jogok, szabadságjogok, jogállam, szabadon dönthetünk életünk alakulásáról. Ez azonban csak az egyének szintje. Mint állam a nemzetközi rendszerben, mint térség kelet és nyugat között ingázik. Ma már egy állam sem létezhet a rendszertől függetlenül.

Lényeges, hogy jelen dolgozatban nem vizsgáltam távol-keleti szereplők hatását az általam elemzett kapcsolatrendszerben. Ezt valószínűleg egy további kutatás keretén belül fogom megtenni, ha a történelem akkor még tart.

Dolgozatom részletesen, a történeti távlatokat ideológiai, gazdasági és politikai szempontból is feltárva, a heartland és rimland modellekből kiindulva elemezte az eurázsiai geopolitikai rendszert. A fontosabb geopolitikai elméletekre alapozva, azoknak XXI. századi vetületét vizsgálva releváns következtetéseket vontam le az Európai Unió és Oroszország kapcsolatrendszerét tekintve, különös tekintettel a pánszlávizmus és az energiapolitika geopolitikai dimenzióira. Dolgozatomban kitértem azokra a globális folyamatokra melyek az energiabiztonság kérdését kontinensünkön nagymértékben befolyásolhatják. Bemutatásra került egy működő, aszimmetrikus interdependencia feltételrendszerével kiegészített energiafegyver-modell, mely alapján elemzésemben hosszabb távú következtetéseket vontam le.

A folyamatok összetettsége és egyre komplexebb hálózata a távoli jövőt sűrű ködbe burkolják. Ami bizonyos, hogy az eurázsiai sakktáblán a játszma még hosszú évekig folytatódni fog, új eszközökkel, újabb és újabb motivációtól hajtva. A kulturális sokféleség, a

különböző társadalmi berendezkedések, a történelmi szituáció szülte kiemelkedő egyéniségek a jövőben is tarkítani fogják a Föld politikai palettáját.

Irodalomjegyzék

1. Al Gore: A jövő. HVG Kiadó, Budapest, 2013
2. Balogh István: Magyarország és a visegrádi országok biztonságpercepciói: hasonlóságok és különbségek. In: MKI-tanulmányok, 2013/20
3. Deák András, Orbán Anita, Sz. Bíró Zoltán, Hegedűs Miklós, Ludvig Zsuzsanna, Szalay-Berzeviczy Gábor: A Nemzet és Biztonság körkérdése: Van-e energiafegyvere Oroszországnak? In: Nemzet és Biztonság, 2008/10
4. Elena Kropatcheva: He who has the pipeline calls the tune? Russia's energy power against the background of the shale „revolutions”. In: Energy Policy 66, 2014, 1-10.o.
5. Emmanuel Todd: A birodalom után. Allprint Kiadó, Budapest, 2003
6. Fischer Ferenc: A kétpólusú világ. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005
7. Font Márta, Szvák Gyula, Niederhauser Emil, Krausz Tamás: Oroszország története. Maecenas, 1997
8. Francis Fukuyama: A történelem vége és az utolsó ember. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014
9. Gabriel A. Almond, G. Bingham Powell, Jr., Kaare Strøm, Russel J. Dalton: Összehasonlító politológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2006
10. Gazdag Ferenc, szerk.: Geopolitika és Biztonság. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2006
11. Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007
12. Gereben Ágnes: Posztszovjet forgatókönyvek. Helikon Kiadó, 2014
13. Henry Kissinger: Diplomácia. Panem-Grafo, Budapest, 1998
14. Immanuel Wallerstein: Bevezetés a világrendszer-elméletbe. L'Harmattan Kiadó, 2010
15. Janusz Bugajski: Dismantling the West. Potomac Books, Washington D.C., 2009
16. Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula Kiadó, 1999
17. Karen Smith Stegen: Deconstructing the „energy weapon”: Russia's threat to Europe as case study. In: Energy Policy 39, 2011, 6505-6513.o.
18. Kenéz Péter: A Szovjetunió története. Akkord Kiadó, 2008
19. Ljubov Siselina, Gazdag Ferenc: Oroszország és Európa. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004
20. Magyarics Tamás: Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2014

21. Mark Leonard, Nicu Popescu: A Power Audit of EU-Russia Relations. European Council on Foreign Relations, 7 November, 2007. http://ecfr.eu/page/-/ECFR-02_A_POWER_AUDIT_OF_EU-RUSSIA_RELATIONS.pdf letöltve: 2014.04.20.
22. Molnár András: Az Északi Áramlat földgázvezeték energetikai és biztonságpolitikai következményei a balti-térség államai számára. In: Grotius E-könyvtár 48/2012.
23. Niederhauser Emil: Kelet-Európa története. História, Budapest, 2001
24. Øistein Harsem, Dag Harald Claes: The interdependence of European-Russian energy relations. In: Energy Policy 59, 2013, 784-791.o.
25. Pálfiné Sipőcz Rita: Energiaügyi együttműködés az Európai Unió külkapcsolati rendszerében. In: Grotius E-könyvtár 2011.
26. Paul Bracken: Tűz keleten. Gutta Könyvkiadó, Budapest, 2004
27. Paul Kennedy: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992
28. Paul Kennedy: A XXI. század küszöbén. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997
29. Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014
30. Sergey Paltsev: Scenarios for Russia's natural gas exports to 2050. Energy Economics, 2014.
31. South Stream returning to Austria
<http://www.gazprom.com/press/news/2014/april/article189979/> letöltve: 2014.05.20.
32. Sz. Bíró Zoltán: Merre tovább, Oroszország? In: Nemzet és Biztonság 2010/3
33. Sz. Bíró Zoltán: Oroszország és Kelet-Közép-Európa.
http://www.russtudies.hu/php/upload/File/Ebooks/Visegradi%20Negyek%20tanulmányok/Sz_Biro.pdf letöltve: 2014.04.20.
34. Szilágyi István: Geopolitika. Publikon Kiadó, Pécs, 2013
35. Yury E. Fedorov: Continuity and change in Russia's policy toward Central and Eastern Europe. In: Communist and Post-Communist Studies 46, 2013, 315-326.o.
36. Zbigniew Brzezinski: A nagy sakktábla. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999
37. Zbigniew Brzezinski: Stratégiai vízió. Antall József Tudásközpont, Budapest. 2013